

İSPANYA ELÇİLİK RAPORLARINDA 1875 HERSEK İSYANI*

TUFAN TURAN**

Giriş

Benzer tarihsel süreçler yaşamış olan¹ Osmanlı Devleti ile İspanya, tarihleri boyunca birbirlerine karşı ilgi duymuşlardır. İki devlet, uzun bir savaş dönemi (1520-1581) ve bu dönemi takip eden yaklaşık 200 yıllık ateşkes döneminin ardından, 14 Eylül 1782 tarihinde imzaladıkları Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması ile dostluk ilişkilerini başlatmışlardır. Bu dostluk ilişkileri, günümüze kadar devam etmiş ve İspanya, Osmanlı Devleti aleyhine herhangi bir ittifaka veya oluşuma dâhil olmamıştır. Taraflar arasında başlayan dostluk ilişkileri, 19. yüzyıl boyunca artarak devam etmiştir. İspanya Hükümeti, antlaşmanın imzalanmasının hemen ardından, yeni dostunu yakından tanımak üzere, İstanbul'da elçilik kurarak Don Juan de Bouligny'yi ilk İstanbul elçisi olarak tayin etmiştir². Bouligny, elçiliği süresince, Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik, diplomatik, askeri ve toplumsal durumlarıyla ilgili ayrıntılı raporlar hazırlamıştır. Kendisinden sonra İspanya'nın İstanbul'a tayin ettiği diğer İspanyol elçiler de aynı yolu izleyerek, Osmanlı Devleti'nde yaşanan tüm gelişmeleri İspanya Dışişleri Bakanlığı'na bildirmeye devam etmişlerdir.

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişi ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile sonuçlanan olayların başlangıcı olan Hersek İsyanı da İspanya Hükümeti'nin dikkatini çeken olaylar arasındaydı. İsyanın patlak vermesinin ardından, İspanya Hükümeti, İstanbul, Viyana, Berlin ve St. Petersburg elçilikleri vasıtasıyla, yaşa-

* Bu çalışmanın hazırlanması sırasında yapılan araştırma, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmiştir.

** Dr., Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya / TÜRKİYE, turan@sakarya.edu.tr

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Muzaffer Arıkan, "XIV- XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", *Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 23, sayı: 3-4, Ankara, 1968, s. 239-256.

² Tufan Turan, *Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2013, s. 99-100.

nan gelişmeleri takip etmiştir. İspanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde (Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores), isyanla ilgili 32 rapor tespit edilmiştir. Bu raporlardan 20'si İstanbul, 4'ü St. Petersburg, 5'i Viyana ve 3'ü de Berlin elçiliklerinden gönderilmiştir.

1. Hersek İsyanı'nın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Hersek İsyanı, Hersek'in küçük bir kasabası olan Nevesin'de patlak vermiştir. İnzibatların kendilerine zulmettiklerini iddia eden ve ağnam vergisiyle askerlik bedelinin ağırlığından şikâyet eden, Nevesinli 160 kişi, 1874-1875 kışında, Karadağ'a sığınmıştır. Şikâyetlerini Karadağ Prensi Nikola'ya ileten mülteciler, Karadağ'daki ikamet ettikleri Grahova şehrinde geçirdikleri birkaç ay içerisinde Karadağ Prensiği, Rus konsoloslugu ile Panslavist ve Sırp Omladinist³ ajanlarıyla görüşmüşler ve bu süreçte isyanın plan ve hazırlıklarını yapmışlardır⁴. Karadağ'dan kendilerine yardım talep etmek ve seslerini Osmanlı Hükümeti'ne duyurmak isteyen mülteciler, Slav derneklerinin kışkırtmaları ve teşvikleri sonucunda, isyan düşüncesiyle dolmuşlardır.

Rusya merkezli Slav dernekleri, Bosna-Hersek de dâhil olmak üzere, Balkanlardaki Slav halklarını Türk hâkimiyetine karşı ayaklandırmak için uzun bir süre uğraşmışlardır. Bu çerçevede, Slav halklarına silah, mühimmat ve para yardımları yapmışlardır. Bu derneklerin yanı sıra, Balkanlarda genişlemeyi hedefleyen Avusturya İmparatoru da Slav halklarını Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmak ve isyana teşvik etmek amacıyla kendilerine güvenceler vermiştir⁵. Hersek isyanının arka planında bu destek, kışkırtma ve sözler bulunmaktadır. Nitekim Slav dernekleri, Nevesinli mültecilerin akıllarını isyan fikirleriyle doldürmüşlardır.

Prens Nikola, Karadağ'a sığınan ve bir süredir işlerini karşılamak zorunda kaldığı mültecileri daha fazla beslemek istemediği için kendilerinin şikâyet ve ta-

³ 1866 yılında kurulan Sırp Gençlik (Omladinist) Hareketi, Ortaçağ'daki Sırp krallığının yeniden kurulması hedefiyle faaliyet gösteren bir örgüttü. Bosna ve Hersek, Ortaçağ'da Sırların hâkimiyetinde olduğu için bu iki vilayetin Sırbistan'a bağlanması için faaliyet gösteriyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Özkan, *Sırbistan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1830-1878)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 229-230.

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 7, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1977, s. 74; Kemal Baltalı, "1875-1878 Balkan Buhranı", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, sayı. 68-69, Ankara, 1982, s. 54; Mithat Aydın, *Balkanlar'da İsyân ve Osmanlı-İngiliz Rekabeti- Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 48; Mithat Aydın, "Sir Henry G. Elliot'un İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasî Olaylara Bakışı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, c. 18, sayı. 18, Ankara, 2015, s. 30.

⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 246.

leplerinin Osmanlı Hükümeti'ne bildirilmesi konusunda Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçisi General İgnatiyev'ten yardım talep etmiştir. Prens Nikola, mültecilerin affedilerek ceza almaksızın Nevesin'e dönmelerinin sağlanmasını istemiştir. Hemen harekete geçen İgnatiyev'in girişimleri neticesinde, Sadrazam Esad Paşa, mültecileri affederek, Nevesin'e dönmelerine izin vermiş ve Bosna Valisi Derviş Paşa'ya şikâyetlerinin incelenmesini emretmiştir⁶. Esad Paşa'nın bu insancıl tutumu, isyan fikriyle yoğrulmuş olan mülteciler arasında farklı algılamalara yol açmıştır.

Ceza almadan Hersek'e dönüşlerine izin verilmesini bir yönetim zafiyeti olarak değerlendiren mülteciler, Nevesin'de kahraman gibi karşılanmalarından aldıkları cesaretle, halkı isyana teşvik etmişlerdir. Temmuz 1875'te Nevesin Kaza müdürünü kaçırmaya zorlamış ve kendilerine engel olmaya çalışan inzibatları öldürmüşlerdir. Akabinde yolları keserek Osmanlı askerlerini ve Müslümanları öldürmeye başlamışlardır. Hatta isyana katılmak istemeyen Hıristiyan halkın evlerini yakarak, onları isyana katılmaya zorlamışlardır⁷. Hersek'in Nevesin kazasında, 24 Temmuz 1875 tarihinde çıkan olaylarla başlayan isyan hareketi, kısa sürede büyüyerek, 1876 yılında Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ı da kapsayan büyük bir olay halini almıştır⁸.

Mültecilerin şiddet hareketlerine karşılık, Bosna Valisi Derviş Paşa, doğrudan müdahale etmek yerine, hükümete nasıl bir yol izlemesi gerektiğini sormuş, Meclis-i Vükela'da yapılan müzakerelerde isyanın ciddiye alınmaması üzerine Sadrazam Esad Paşa da Hersek'teki isyana önem vermemiş⁹ ve bu süreçte de isyan

⁶ Danişmend, *a.g.e.*, s. 246-247; ; Karal, *a.g.e.*, s. 74; *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın no: 7, Ankara, 1992, s. 17; Murat Akgündüz, "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna- Hersek", *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 18, İzmir, 2003, s. 118; Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 246; Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 123; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi (Osmanlı Devleti'nin Tahlihi, Tenkidli Siyaseti)*, c. 4, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 91-92; Zafer Çakmak, "1875 Hersek İsyanı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8, Elazığ, 2003, s. 246-247.

⁷ Zafer Gölen, "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", *Balkanlar El Kitabı*, c. 1, ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara, 2013, s. 374-375; Karal, *a.g.e.*, s. 74-75; Baltacı, a.g.m., s. 54-55.

⁸ Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 1, sayı: 2 (Güz 2006), s. 265; Vahid Çabuk, *Kuruluşundan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 9, Emre Yayınları, İstanbul, 1999, s. 75. Kaynaklarda isyan hareketinin başlangıç tarihi 24 Temmuz 1875 olarak verilmektedir. Ancak Nicolae Jorga bu tarihi 31 Temmuz 1875 olarak ve İ. Hami Danişmend ise 13 Nisan 1875 olarak vermektedir. Bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 5, Çev. Nilüfer Epceli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 464; Danişmend, *a.g.e.*, s. 247; Gölen, a.g.m., s. 375.

⁹ İngiltre'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Elliot, valinin Osmanlı Hükümeti'nden isyanın bastırılabilmesi için yeterli gördüğü birkaç yüz kişilik bir birlik gönderilmesini talep ettiğini, ancak Avusturya

hızla yayılmıştır¹⁰. Osmanlı Hükümeti isyan hareketine gerekli önemi göstermese de, isyanın çıkışının hemen akabinde, Avrupa barışını ve ulusal çıkarlarını tehdit altında gören Avusturya ve Rusya, isyanın yayılmasını engellemek üzere harekete geçmişlerdir.

Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Gyula Andrassy ve Rusya Dışişleri Bakanı Prens Alexander Gorçakof, 1875 yılı Temmuz ayında, Hersek'teki çiftçilerin çıkardığı isyandan haberdar olmuşlardır. Balkanlardaki bir nüfuz mücadelesinin Üç İmparatorlar Ligi'ni zedeleyeceğini düşünen iki bakan, Almanya Şansölyesi Otto von Bismark'ın da desteğiyle, Hersek'teki huzursuzluğu ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede, bir taraftan Türklere bölgeye bir temsilci göndererek şikâyetlerin yerinde incelenmesi istenirken, diğer taraftan da üç büyük devletin konsolosları aracılığıyla nasihat yoluyla asiler yatıştırılmaya çalışılmıştır. Türk tarafı asilerin şikâyetlerini giderecek reformlar yapmayı kabul etse de, “geçmişte verilen sözlerin tutulmamış olması” gerekçesiyle verilen yeni sözler asilere inandırıcı gelmemiş veya Hıristiyan bir prensin yönetiminde Hersek'e muhtariyet verilmesini ya da şikâyetleri giderilene kadar yabancı bir devletin hâkimiyetine girmelerinin onaylanmasını talep etmişlerdir¹¹. Osmanlı Hükümeti'nin söz konusu talepleri egemenlik haklarına aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmesi üzerine asiler, eylemlerine hız vermişlerdir.

İsyanın hızla yayılması üzerine Sadrazam Esad Paşa, harekete geçmiştir. Hersek'e takviye birlikler göndermesi durumunda, Karadağ ve Rusya'nın asilerin yanında yer alarak müdahalede bulunacağını düşünen Esad Paşa, ilk önce Hersek'e nasihatçiler göndererek isyanı bastırmaya çalışmıştır. Nasihat vermek için bölgeye gönderilen Haydar Bey ve Petrarchi Efendi'nin girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu ise isyanın Hersek'in tamamına ve Bosna'nın belirli bir kısmına sıçramasına neden olmuştur. Gelinek noktasında, Osmanlı Devleti askerî müdahaleyi zorunlu görmüş ve bölgeye 30 tugay piyade ve dört bölük de süvari göndermiştir. Yaklaşık 40.000 kişilik bir orduya kumanda eden Derviş Paşa ve kendisinden sonra bölgedeki Osmanlı ordularının kumandanlığını yapan Ahmed Hamdi Paşa, Rauf

ve Rusya elçilerinin böyle anlamsız bir olaya önem vermemesini telkin ettikleri ve Osmanlı Hükümeti'nin de bu telkinler nedeniyle isyana müdahale etmediğini ifade etmektedir. Bkz. Sir Henry Elliot, *Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences*, Ed. Gertrude Elliot, E. P. Dutton & Company, New York, 1922, s. 207.

¹⁰ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, haz. Cavid Baysun, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991; s. 147; *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 18; Aydın, *a.g.e.*, s. 51-52; Akgündüz, *a.g.m.*, s. 118; Özkan, *a.g.e.*, s. 246; Gölen, *a.g.e.*, s. 123-124; Danişmend, *a.g.e.*, s. 247; Aksun, *a.g.e.*, s. 92; Karal, *a.g.e.*, s. 75.

¹¹ L. S. Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, Hurst & Company, London, 2001, s. 400; Karal, *a.g.e.*, s. 79-80.

Paşa ve Mahmud Şevket Paşa'nın askeri girişimleri, gerilla savaşı yapan asileri bastırmakta yetersiz kalmıştır¹². Esad Paşa, isyanın alevlendiği ve hızla yayıldığı bir dönemde topyekûn bir Balkan savaşını engellemek amacıyla, isyanı doğrudan güç kullanarak bastırma yoluna gitmemiş ve bu süreçte asiler, gerek dışarıdan aldıkları yardımlar vasıtasıyla ve gerekse Osmanlı Hükümeti'nin kendilerine dokunmaya cesaret edememesinin verdiği özgüvenle isyanı oldukça geniş bir alana yaymışlardır.

Osmanlı Devleti, bölgenin coğrafi şartlarının elverişsizliği, Rusya, Avusturya, Karadağ ve Sırbistan'ın asilere destek olması¹³ ve özellikle İngiltere ve Fransa'da Müslümanların Hıristiyanlara zulmettiğine dair yapılan propagandalar nedeniyle oldukça zor durumda kalmıştır. İsyanın hemen başlarında, Temmuz 1875'te, Sırbistan'da kurulan "Ayaklanmaya Yardım Komitesi", Ağustos ayı içerisinde asilere 2.000 kişilik bir gönüllü ordusu, gıda maddeleri, mühimmat ve 3 milyon duka para ulaştırmıştır. Karadağ'da ise Prens Nikola, asileri destekleme kararı alarak, Peko Pavloviç'in kumandanlığında Karadağ birliklerini yardıma göndermiştir. Bu iki prensliğin yanı sıra Avusturya'nın Slav eyaletlerinden, Dalmaçya'dan ve Hırvatistan'dan da isyana destek vermek isteyen gönüllüler Hersek'e akın etmişlerdir. Rus Slav derneklerinin Hersek için başlattığı yardım kampanyasında da 360 bin ruble toplanarak Hersek'e gönderilmiştir¹⁴. Her ne kadar Esad Paşa, diğer Balkan devletlerinin asileri desteklemesinden çekinerek, isyanı kuvvetle bastırma yoluna gitmese de, bu tabloya bakıldığında, isyanın başlangıcından itibaren gerek Balkanlardaki Slav devletlerinin, gerekse Avusturya ve Rusya'nın isyanı desteklediği ortadadır.

İsyanın gelişiminden endişe eden Sultan Abdülaziz, 5 Ağustos 1875 tarihinde genel bir af ilan etmiş ve yetkililere itaat edilmesine ilişkin bir ferman yayınlamışsa da, asiler bu fermana ve ilan edilen affa itibar etmemişlerdir¹⁵. Sultan, isyanın

¹² Danişmend, *a.g.e.*, s. 247; Karal, *a.g.e.*, s. 75-76; Çabuk, *a.g.e.*, s. 76; Akgündüz, *a.g.m.*, s. 118; Özkan, *a.g.e.*, s. 246-247; Jorga, *a.g.e.*, s. 464.

¹³ Bölgedeki İngiliz konsoloslarının yazışmalarında, Dalmaçya, Sırbistan ve Karadağ'daki Panslavistlerin isyana verdiği destek açıkça görülmektedir. Bu çerçevede, isyanın başlamasından sonra Ragusa Konsolosu Taylor'ın İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye ve Saraybosna Konsolosu Holmes'in İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot'a gönderdikleri raporlarda, Panslavist komitelerin faaliyetleri aktarılmaktaydı. Slav derneklerinin faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 44-50; Mithat Aydın, "Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü", *Belleten*, c.LXIX, sa.256, Ankara, Aralık 2005, s. 7-8.

¹⁴ Özkan, *a.g.e.*, s. 248-250; Baltacı, *a.g.m.*, s. 58.

¹⁵ Aydın, *a.g.e.*, s.54; Özkan, *a.g.e.*, s. 247.

uzun bir süre bastırılmaması, Karadağ sınırındaki bazı bölgelerin asilerin eline geçmesi ve Trebin şehrinin kuşatılması üzerine, 26 Ağustos 1875'te isyana zamanında müdahale etmeyen Esad Paşa'yı azlederek, O'nun yerine, Sadaret'e geldiğinde kısa süre içerisinde isyanı bastıracağını iddia eden Mahmud Nedim Paşa'yı tayin etmiştir. Asilerin Trebin önlere gelmesi ve Banyaluka'daki Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında sokak çatışmaları çıkması üzerine, askerî müdahale konusunda Avusturya Hükümeti'nin de rızasını alan Osmanlı Hükümeti, Dalmaçya'daki Klek limanına 4.200 kişilik bir kuvvet göndermiştir. Klek limanına gelen Osmanlı birlikleri, Trebin şehrini kurtarmıştır¹⁶.

Osmanlı Devleti'nde Yeni Osmanlılar tarafından başlatılan anayasal düzene geçiş ve meşrutiyet idaresinin kurulması hareketlerinin yaşandığı süreçte, Avusturya'nın isyan aracılığıyla Balkanlarda genişleme politikası izlemeye başlaması, Rusya'yı rahatsız etmiştir. Fransa Dışişleri Bakanı Dük Louis Decazes, Balkanlar üzerinde Rus ve Avusturya rekabetinin "Avrupa Barışı"na zedelemesinden çekinerek ve 1870 Sedan Savaşı'nda Prusya'ya karşı yaşadığı mağlubiyetin yarattığı prestij kaybını gidermeyi amaçlayarak, 1856 Paris Barış Antlaşması'nın imzacı devletlerine 20 Ağustos 1875'te birer nota göndermiştir. Decazes, notasında, Hersek asilerinin Avrupa devletlerinin müdahalesine güvenerek isyandan vazgeçmediklerinden bahisle, imzacı devletlerin konsoloslarından oluşan bir heyetin Hersek'e gönderilmesini ve asilere, Avrupa devletlerinin herhangi bir müdahalede bulunmayacağını ve isyandan bir an önce vazgeçmelerinin bildirilmesini teklif etmiştir. Bu teklif üzerine, Paris Antlaşması'nda imzası bulunan devletler, Hersek isyanının asilerle Osmanlı Hükümeti arasındaki müzakerelerle çözülmesine karar vermişlerdir¹⁷.

Decazes'in teklifinin kabul edilmesi üzerine¹⁸, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Şura-yı Devlet Reisi Server Paşa'yı, fevkalade memuriyetle Mostar'a göndermiştir¹⁹. Avrupa devletlerinin konsolosları da arabuluculuk yapmak üzere

¹⁶ Çabuk, *a.g.e.*, s. 75; Jorga, *a.g.e.*, s. 464; Gölen, *a.g.m.*, s. 375; Zerrin Olaş, *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Azmi Özcan, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Sakarya, 2007, s. 6.

¹⁷ Danişmend, *a.g.e.*, s. 249; *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 18; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 3180; Baltacı, *a.g.m.*, s. 56.

¹⁸ Osmanlı Hariciye Nazırı Safvet Paşa'nın İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye gönderdiği gizli telgrafa göre, Osmanlı Hükümeti bu teklifi iki nedenden ötürü kabul etmişti. Arabuluculuğu istenmeyen bazı devletlerin isyanın yayılımı neticesinde, Osmanlı tarafının kan dökmekten kaçınmadığına ilişkin suçlamalarını geçersiz kılmak ve Rusya ve Avusturya'nın Hersek'teki nüfuzundan barış amaçlı olarak faydalanmak. Aydın, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁹ Mostar görüşmeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 69-76.

Mostar'a gitmişlerdir. Konsoloslar, asilere silah bırakmalarını ve Server Paşa'ya şikâyetlerini bildirmelerini telkin etmişlerdir. Ancak asiler, Avrupa'nın büyük güçlerinin kendileriyle ilgilenmesini ve Osmanlı Hükümeti'nin uzlaşmacı tutumunu fırsata çevirmiş ve ıslahat taleplerini bir kenara bırakarak muhtariyet yönetimi talep etmişlerdir. Bu talebin kabul edilmemesi üzerine de Müslümanları katletmeye başlamışlardır²⁰. Dük Decazes'in notasıyla başlayan bu süreç, isyanı bir Avrupa meselesi haline getirmiştir²¹. Avrupa'nın büyük devletleri, Hersek asilerini veya Osmanlı hükümetini düşünmeleri nedeniyle değil, isyanın bir Avrupa savaşına dönüşebileceğinden korktukları için isyanı yatıştırmaya çalışıyorlardı.

Osmanlı Devleti, Rusya, Avusturya, Sırbistan ve Karadağ'ın Hersek isyanından faydalanarak, gizli emellerine ulaşmalarını engellemek amacıyla, İngiltere'nin de tavsiyesiyle üç ferman yayımlamıştır. Bu fermanların ilki 20 Eylül 1875 tarihliydi. Fermanda, özel bir Adliye Nezareti kurulacağı, halkın her kesiminin genel ve özel haklarının sağlanacağı, vergi toplayanların hareketlerine dikkat edileceği ve dürüst olmayanların cezalandırılacağı ilan edilmiştir. 2 Ekim tarihinde yayımlanan ve *Adalet Fermanı* adı verilen ikinci fermanla da Hıristiyanlara vergi indirimi, inanç özgürlüğü ve kanun önünde eşitlik hakkı verilmiştir. Üçüncü ferman 12 Aralık tarihliydi ve daha geniş kapsamlıydı. Fermanda, modern bağımsız mahkemeler kurulacağı, inzibat kuvvetlerinin vergi alımına karışmayacağı, bazı vergilerin kaldırılacağı, tam bir inanç serbestisi sağlanacağı, angaryaların kaldırılacağı, 20-40 yaş aralığının dışında kalanlardan askerlik bedeli alınmayacağı ve köylülerin toprak satın alabileceği ilan edilmiştir. Avusturya, Rusya ve Almanya'nın ön planda olduğu altı büyük Avrupa devletinin arabuluculuk faaliyetlerine girişmesi, asilerin cesaretlerini arttırmıştı. Sultan Abdülaziz'in, isyanı yatıştırmak amacıyla ilan ettiği bu imtiyaz fermanları da asiler tarafından zafiyet olarak algılanmıştır²². Neticede, bu fermanlar da asiler tarafından kabul görmemiştir. Bunda hem Osmanlı Hükümeti'ne karşı güvensizlikleri hem de Avrupa devletlerinin isyana müdahil olmalarının verdiği cesaret önemli rol oynuyordu.

2. Andrassy Notası ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Sultanı tarafından ilan edilen fermanların Hersek isyanını yatıştırmakta başarısız olması üzerine, Almanya, Avusturya ve Rusya'nın başvekilleri

²⁰ Akgündüz, a.g.m., s. 118; *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 18-19; Özkan, a.g.e., s. 258; Danişmend, a.g.e., s. 249; Olaş, a.g.t., s. 8.

²¹ Aydın, a.g.e., s. 75.

²² Karal, a.g.e., s. 80-81; Aydın, a.g.e., s. 78-79; Özkan, a.g.e., s. 259-260; Gölen, a.g.e., s. 124-125; Jorga, a.g.e., s. 464-465; Olaş, a.g.t., s. 8-9; Gölen, a.g.m., s. 375.

Berlin’de toplanarak, Osmanlı Devleti’nin ıslahat faaliyetlerinden sonuç alınamaması gerekçesiyle, bir nota hazırladılar. 31 Ocak 1875 tarihinde Babıali’ye sözlü olarak tebliğ edilen ve Babıali’nin de 12 Şubat 1876 tarihinde kabul ettiği, *Andrassy Notası* olarak bilinen notada şu hususlara değinilmektedir:

1. Hıristiyanlar için tam ve mutlak bir din ve ibadet serbestisi sağlanması,
2. Aşar vergisinde iltizam usulünün kaldırılması,
3. Çiftçilerin tasarruf haklarını tam olarak temin edecek bir kadastro ıslahatı yapılması,
4. ıslahatları denetlemek için eşit sayıda Hıristiyan ve Müslüman’dan oluşan bir vilayet meclisi oluşturulması,
5. Vergi gelirlerinin sadece yerel ihtiyaçlar için kullanılması²³.

Andrassy Notası, Osmanlı hükümetince kabul edilmesine rağmen, asiler notanın hükümlerini kabul etmemiş, isyan hareketini sürdürmüş, Osmanlı askerlerinin Bosna-Hersek’ten çekilmesini ve ıslahatların Avrupa devletlerinin denetiminde yapılmasını istemişlerdir²⁴. Andrassy Notası ile her ne kadar Osmanlı Devleti içişlerine dış müdahaleleri kabul etmiş olsa da asilerin notayı reddetmeleri, barış ortamının sağlanamamasının suçlusunun Türkler değil asiler olduğunu ortaya koymuş oldu.

Andrassy Notası’nın asiler tarafından reddedilmesinin ardından, isyanın güç kullanılmadan bastırılmayacağını anlayan Osmanlı Hükümeti, bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin kumandanlığına Ahmed Muhtar Paşa’yı tayin etmiştir. Bu sırada, Andrassy Notası’nı kabul etmeyen asiler faaliyetlerini hızlandırmış ve Nikşiç kalesi yolu üzerindeki Duga Boğazı’nı kapatarak, Nikşiç’teki askerler ile Müslüman halkı kuşatmışlardı²⁵. Bunun üzerine, Ahmed Muhtar Paşa, 22.000 kişilik ordusuyla, Duga Boğazı’na hareket etmiş ve burada Karadağlılar tarafından da desteklenen asileri mağlup etmiştir. Daha sonra Gaçka’ya dönen Ahmed Muhtar

²³ Danişmend, *a.g.e.*, s. 251; Karal, *a.g.e.*, s. 81-82; Jorga, *a.g.e.*, s. 466; Aksun, *a.g.e.*, s. 104-105; Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3194-3195; Akgündüz, *a.g.m.*, s. 119; Stavrianos, *a.g.e.*, s. 400; *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 19; Özkan, *a.g.e.*, s. 260; Olaş, *a.g.t.*, s. 9-10; Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 1 (18. ve 19. Yüzyıllar)*, 4. Baskı, Trc: İhsan Durdu vd., İstanbul, 2015, s. 384; H. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 9.

²⁴ Akgündüz, *a.g.m.*, s. 119; *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 19; Çabuk, *a.g.e.*, s. 77.

²⁵ Çakmak, *a.g.m.*, s. 249.

Paşa, hazırlıklarını tamamladıktan sonra 27 Nisan'da harekete geçerek Nikşiç'e ulaşmış ve burada asileri bir kez daha mağlup etmiştir²⁶. Ahmet Muhtar Paşa'nın kazandığı bu zaferler, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmalarını da beraberinde getirmiştir.

6 Mayıs 1876 tarihinde Selanik'te gerçekleşen olaylar neticesinde, Alman ve Fransız konsoloslarının öldürülmesinin ardından, 11 Mayıs'ta Bismark, Gorçakof ve Andrassy, Berlin'de bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda, Hersek sorununun Andrassy Notası çerçevesinde çözülmesi, Hersek'te iki aylık bir ateşkes ilan edilmesi, isyanın yarattığı tahribatın tazmin edilmesi, ıslahatların konsoloslar tarafından denetlenmesi ve bu şartlar sağlanmadığı halde bu üç devletin fiili müdahalede bulunması kararları alınmıştır. Ancak bu kararlar tebliğ edilemeden Osmanlı Devleti'nde saltanat değişikliği yaşanması ve İngiltere'nin de bu düzenlemeleri reddetmesi nedeniyle Berlin Memorandumu askıda kalmıştır²⁷. Böylece üç büyük devletin isyanı yatıştırmak ve Avrupa barışını korumak amacıyla yaptığı girişimlerin tamamı sonuçsuz kalmış ve bu süreçte Sırbistan ve Karadağ'da da Osmanlı Devleti'ne savaş açma eğilimleri başlamıştır.

Sırbistan ve Karadağ'da Panslavistler, Hersek isyanının başlangıcından itibaren, isyana destek verilmesi ve Osmanlı Devleti'nin zafiyetinden faydalanılması konusunda baskı yapmaya başlamışlardı. Rusya'nın kıskırtmaları ve asilere gönderdiği destek ve yardımlar, Karadağ Prensi Nikola'yı Osmanlı Devleti'ne savaş açma eğilimine sokarken, Sırbistan Prensi Milan, ülkesinin böyle bir savaşa hazır olmadığını ve savaşın ülkesini felakete sürükleyeceğini düşünerek bu fikirden uzak durmaya çalışıyordu. Bu nedenle, savaş yanlısı hükümeti görevden almış olmasına rağmen kamuoyundaki baskılara karşı koyamamış ve görevden aldığı hükümeti yeniden göreve getirmek zorunda kalmıştır²⁸.

1876 yılı Mart ayına gelindiğinde, Bosna ve Hersek'ten 156.000 mülteci, Sırbistan, Karadağ ve Avusturya-Macaristan sınırlarını geçmişti. Bu durum Sırbistan ve Karadağ'da olduğu gibi Avusturya-Macaristan'ın Slav vilayetleri Dalmaçya ve Hırvatistan'da da Türklerle savaşılması yönünde bir kamuoyu oluşturmuştu. Sırbistan Prensi Milan ve Karadağ Prensi Nikola, barışı korumak istiyorlardı. Nite-

²⁶ Çabuk, *a.g.e.*, s. 78-79; Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 3196-3197.

²⁷ Danişmend, *a.g.e.*, s. 255-256; Karal, *a.g.e.*, s. 99-101; *Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 19-20; Özkan, *a.g.e.*, s. 264-266; Çabuk, *a.g.e.*, s. 79-80; Olaş, *a.g.t.*, s. 10-11; Stavrianos, *a.g.e.*, s. 400.

²⁸ Mithat Aydın, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı: 15, Ankara, 2004, s. 139-140; Jelavich, *a.g.e.*, s. 384.

kim Avusturya ve Rusya'dan da bu doğrultuda uyarılar almışlardı. Ancak kamuoyuna karşı koymakta zorlanıyorlardı²⁹.

Sırbistan'daki Hersek isyanını destekleyen tutum ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaş açma ihtimali ve söylentileri üzerine, 9 Haziran 1876 tarihinde Osmanlı Hükümeti, Sırbistan'dan konuyla ilgili bir açıklama talep etti. 29 Haziran'da Sırbistan'dan verilen cevapta, Bosna'nın Sırbistan'a ve Hersek'in de Karadağ'a bağlanmasının istendiğini Osmanlı Hükümeti'ne bildirildi. Babıâli'nin bu talepleri reddetmesi üzerine, önce Sırbistan sonra da Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti³⁰.

Ne Osmanlı Hükümeti'nin ne de isyana müdahil olan Avrupa devletlerinin girişimleri, Hersek isyanını bastırmayı başaramamış ve bu durum özellikle Osmanlı Devleti'nin ne kadar güçsüz kaldığını ortaya çıkarmıştır. İsyanın bastırılması konusundaki başarısızlık, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla sonuçlanmıştır. 1876 Mayıs'ında Bulgarlar da ayaklanmış; bu ise Osmanlı Devleti'nin bütün Balkan topraklarını yangın yerine çevirmiştir. Kendi vilayetinde, bir çiftçi isyanını bastıramaması, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası izleyen büyük devletlerin politikalarını değiştirmeleri ve Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmaya yönelik adımlar atmalarıyla sonuçlanmıştır. Balkan buhranı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile topyekûn bir savaş halini almış ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan büyük ölçüde çekilmesine yol açmıştır.

3. Hersek İsyanyla İlgili Elçilik Raporları

Yukarıda değinildiği üzere Hersek İsyanı ile ilgili İspanya'nın İstanbul, Viyana, St. Petersburg ve Berlin elçiliklerinden İspanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 32 rapor tespit edilmiştir. Hersek İsyanını başlangıcından itibaren ayrıntılı bir şekilde ele alan bu raporlardan ilki, İspanya'nın İstanbul elçisi Augusto Conte'nin 20 Temmuz 1875 tarihli raporudur.

a. İsyanın Patlak Vermesi ve Yayılması

İspanya'nın İstanbul elçisi Conte, 20 Temmuz 1875 tarihli raporunda yabancı gazetelerde, Hersek isimli vilayette küçük bir isyan çıktığına dair haberler görülebileceğini, isyanın çıkmasının tek nedeninin, hükümet yetkililerinin vergi toplama konusunda gösterdikleri sert tutum olduğunu ve o ana kadar isyanın her-

²⁹ Stavrianos, *a.g.e.*, s. 400.

³⁰ Jorga, *a.g.e.*, s. 468.

hangi siyasi bir karakter göstermediğini belirtmiştir. İstanbul Hükümeti'nin isyana büyük bir önem vermediğini belirten Conte, sözü edilen vilayetin halkının Slavlardan oluştuğunu ve silahlı isyanların sık görüldüğü Karadağ, Sırbistan ve Dalmaçya ile devamlı irtibat halinde olduklarını, ancak bu isyanın yerel etkenler yerine yabancıların (Panslavist örgütler) etkisiyle ve bir anda ortaya çıktığını ifade etmiştir³¹. Kaynaklarda isyanın başlangıç tarihi genel olarak 24 Temmuz 1875 olarak verilmektedir. Ancak 20 Temmuz 1875 tarihli raporda, isyandan bahsedilmesi göz önüne alındığında, isyanın başlangıç tarihinin İ. Hami Danişmend'in belirttiği 13 Nisan 1875 olması daha muhtemeldir.

Conte, raporunun devamında, Rus hükümetinin kesin olarak pasif bir politika izlemesinin ve Hersek'te daha önceden bozuklukları teşvik eden Sırbistan ve Karadağ'ın, Babıâli'nin bu iki vilayette yaşanan sıkıntılar sırasında gösterdiği uzlaşmacı politika nedeniyle Babıâli ile iyi ilişkiler içerisinde olmasının, sorunun başlangıçta politik bir zemin bulamaması konusunda büyük bir şans olduğunu vurgulamıştır. Bu üç unsurun, mevcut barışçıl politikalarının, sorunun yerel bir sorun halinde kalmasını sağladığını belirten Conte, bu nedenle isyanın yatışmasının çok uzun sürmeyeceğini iddia etmiştir.

Conte, isyanın gelişimini aktarırken, Nevesin adlı küçük köyde başlayan ve oradan Trebin'e sıçrayan isyanın, Mostar ile Ragusa sınırı arasında uzanan kırsal bir kesimde yoğunlaştığını, ülkenin kalanında sükûnetin hâkim olduğunu ve Türk hükümetinin huzursuzlukların yayılmasını engellemek üzere bölgeye yeterli miktarda asker sevk ettiğini ifade etmiştir³². Bu raporda verilen bilginin doğru olduğu kabul edilirse, Türk kaynaklarında yer alan, isyana hemen müdahale edilmediği ve bölgeye destek kuvvet gönderilmediği bilgisinin yanlışlığı ortaya çıkar. Ancak elçinin raporunda bir öngöründen bahsediyor olması ve asker gönderilmiş olacağı konusundaki bir tahminini gerçekmiş gibi göstermesi de muhtemeldir.

İspanya'nın St. Petersburg elçisi El Marques de Nedmar, 29 Temmuz 1875 tarihli raporunda, Hersek olaylarının dönüşümü ve siyasi çevrelerde yarattığı alarm durumu ile ilgili bilgiler aktarmıştır. Raporunda, Slav toplumunda görünen hazırlık ve eğilimler ile bu ülkelerde mevcut anormal durumdan dolayı, Avrupa'yı rahatsız edecek bir Doğu sorunu ortaya çıkaracağını düşünülüğünü ifade eden

³¹ Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (AMAE), H-2694, no: 98, 20 Temmuz 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).

³² AMAE, H-2694, no: 98, 20 Temmuz 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).

Nedmar, mevcut koşulların karmaşıklığı arttırabileceğini ve hatta şiddetli fırtınalara yol açabileceğini belirtmiştir. Nedmar, Avrupa devletlerinin, isyanın yüksek vergi alan Türklerle, kendi yönetim ve kurumlarıyla otonomi arzulayan prensler arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklandığına inandıklarını, ancak yine de isyanı manevi olarak desteklediklerini düşünüyordu. Avrupa, kendilerini Müslüman boyunduruğu altında ezilen milyonlarca Hıristiyan'dan farklı görmediği için asilere karşı sempati duyuyordu. Nedmar, Türklerin medeniyet taleplerini kanla basturmasının alışlagelmiş olduğunu ve Avrupa düzeninin bir parçasını oluşturmak için var olan ve özgürlük arzulayan Hıristiyanları katletmesinin an meselesi olduğunu iddia etmiştir.

Rapora göre, Asya sorunlarında ve özellikle de Karadağ Prensi Nikola ile ilgili konularda nüfuz hakkına sahip Rusya, Kont Andrassy'nin görüşleriyle uyum halinde bu bölgedeki ayaklanmayı bastırma konusunda aktif olarak çalışıyordu. Ancak her zamanki gibi Babiâli'nin uzlaşmacı sözleriyle çelişki içerisinde olmasından ve Avusturya ve Rusya'nın yatıştırıcı tavsiyelerine uymamasından korkuluyordu³³. Raporun St. Petersburg elçiliğinden gönderilmiş olması, içeriğinde de isyanı destekleyen ve Osmanlı Devleti'ni eleştiren unsurlar barındırmasını da beraberinde getirmiş gibi görünüyor. Nitekim raporda Slavların Müslüman egemenliğindeki durumlarının kötü olduğu lanse edilerek, Müslümanların Hıristiyanları katledeceğine ilişkin bir iddia ortaya atılıyor. Rus politik çevrelerinde, Slav halklarının isyanının destekleniyor ve isyanın teşvik ediliyor olması öngörülebilir. Nitekim elçinin de bu politik çevreden etkilenmiş olması muhtemeldir.

İsyanın alevlendiği ve yayıldığı 1875 yılının Ağustos ayında, elçilik raporlarının yoğunlaştığı görülmektedir. Ağustos ayı içerisinde İspanya Dışişleri Bakanlığı'na İstanbul, Viyana, Berlin ve St. Petersburg elçiliklerinden isyanla ilgili toplam 11 rapor gönderilmiştir. Bunların ilki, İstanbul Elçisi Augusto Conte'nin 3 Ağustos tarihli raporudur. Hersek'te gerçekleşen isyanın, yurtdışından gelen abartılı haberler nedeniyle, halkın dikkatini meşgul etmeye devam ettiğini vurgulayan Conte, Türk hükümetinin yeniden iç karışıklıklarla uğraşmasından zevk alanların, olayların hacmini büyüterek, isyana abartılı bir önem atfettiklerini ifade etmiştir. Conte'ye göre, siyasi olduğunu düşünmek için nedenler olmasına rağmen isyanın böyle bir önemi yoktu. Saffet Paşa'nın kendisine Sultan'ın, bütün uzlaşmacı yol-

³³ AMAE, H-2694, no: 108, 29 Temmuz 1875 (St. Petersburg Büyükelçisi El Marques de Nedmar'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

ların tükendiğine ve asilerin barışın yeniden tesisi amacıyla, şikâyetlerini dinlemek ve çözmek için gönderilen Türk veya Hıristiyan temsilcileri istemediğine ilişkin yazışmalarını okuttuğunu belirten Conte, yazışmalarda artık asilerin güçlü oldukları yerlerden askeri kuvvet kullanarak çıkarılmalarından başka çare olmadığını kaydedildiğini bildirmiştir.

Rapora göre, asilerin sayısı 1000'den biraz fazla olarak hesaplanıyordu ve bu rakam Sırbistan ve Hersek'te yerleşik yabancı konsolosların kendi büyükelçilerine gönderdikleri raporlardakilerle uyumluydu. Conte, Sırbistan ve Karadağ'ın yardımlarına rağmen, o sıralarda daha uzlaştırıcı ve barışçıl olan ve İngiltere gibi Türkiye'deki mevcut durumun korunmasını savunan Avusturya ve Rusya'nın yardımı olmadığı sürece, isyancıların dağılmasının uzun sürmeyeceğini düşünüyordu. Conte, ayrıca, Avusturya İmparatoru I. Francisco'nun yakın zamanda Slav vilayetlerini ziyaret etmesinin yanlış anlaşılabilirliğini ve isyanın imparatorun Slav ülkelerine yayılma hayaline hayat verdiğinin düşünülebileceğini ancak kendi vilayetlerinde de aynı tür hareketlerin yaşanmasından endişe etmesi nedeniyle isyanı desteklemesinin mümkün olmayacağını belirtmiştir³⁴. Conte, isyanın yabancı basın tarafından abartılarak aktarıldığını belirterek, aslında 1.000 kişilik küçük bir isyandan bahsedildiğini, büyük devletlerden hiçbirinin henüz isyana destek vermediğini belirtiyor ve isyanın kısa süre içerisinde sonlandırılacağını iddia ediyordu.

Conte, 10 Ağustos tarihli bir sonraki raporunda, Osmanlı ordularının zafıyla ilgili Ragusa'dan alınan 4 Ağustos 1875 tarihli telgraftan şüphelenmesi üzerine, Osmanlı Hariciye Nazırı Safvet Mehmed Esad Paşa ile yaptığı mülakatı aktarmıştır. Conte, raporunun başında, o gün Ragusa'dan gelen telgrafta, Hersek asilerinin kesin yenilgisine yer verildiğini ve asilerin büyük çoğunluğunun Sultan adına Hersek'teki yetkililerin teklif ettiği affı kabul ettiklerini belirtmiştir. Ragusa'dan alınan bu telgrafta yer alan bilgilerden şüphe duyan Conte, Safvet Paşa'nın Boğaziçi'ndeki ofisine giderek, telgrafta yer alan bilgilerden ötürü kendisini tebrik ettiğini, ancak Safvet Paşa'nın tebriklerini kabul etmek yerine şu açıklamalarda bulunduğunu ifade etmiştir:

“Türk birliklerinin asileri bazı bölgelerden uzaklaştırdığının doğru ve gerçekte Voyvodaları tarafından idare edilen dağlık bölgeden 600 kişilik bir kuvvetin diğer asilerle birleşmek üzere Hersek'e nüfuz etmiş olmasına rağmen yakında vilayette tam bir barış ortamı sağlanacaktır. Sonuçta isyanın

³⁴ AMAE, H-2694, no: 103, 3 Ağustos 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığına).

önemi arttı ve artık Türk hükümetinin isyanı bastırmak için daha büyük kuvvetlere ihtiyacı var. Sorun şimdiye kadar gereğinden fazla sabırlı bir şekilde ele alındı ancak artık daha enerjik ve mutlak önlemler almak kaçınılmaz.”

Conte, raporunun devamında isyanla ilgili gelişmeleri aktarmıştır. Osmanlı Hükümeti'nin Bosna ve Hersek'te isyanı bastırmak için yeterli kuvveti olduğunu düşünen Conte, bu birliklere ek olarak önceki gece 2.000 civarında asker taşıyan iki vapurun, Arnavutluk kıyılarına asker çıkarmak üzere yola çıktığını da aktarmıştır. O'na göre, bu askerler asilere arkadan saldırabilir ve onları mağlup edebilir. Ayrıca yakın komşu olan iki büyük güç (Avusturya ve Rusya), isyanın bir an önce yatıştırılmasını destekleyici bir tavır içerisindeydi. Avusturya maslahatgüzarı Baron de Herbert, sık sık Safvet Paşa ile görüşüyor ve kendisine Avusturya Hükümeti'nin asilere Dalmaçya'dan gelebilecek herhangi bir yardımın ulaşmasının önleyeceği konusunda güvenceler veriyordu. Almanya'daki kaplıcalarda bulunan Rus elçisi General İgnatiyev ise, önceki gün hükümetinden aldığı bir emir üzerine alelacele İstanbul'a gelmiştir. İgnatiyev'e, Türkiye'ye manevi destek vermesi ve kullandığı dil ve sergilediği tavırla, asilerin Rus Hükümeti ile bir işbirliği içerisine girme heveslerini kırmayı emredilmişti.

Conte, raporunda, olayların gidişatından memnuniyetsiz olan Sultan'ın, olayların sorumluluğunu nazırlarına yüklediğini ve nazır değişiklikleri ve kombinasyonlarına başladığını ifade etmektedir. Conte, Rusya'nın yapıcı tutumunun doğal sonucu olarak, mevcut sadrazamın yerine Rusya'nın “favori sadrazam adayı” Mahmud Nedim Paşa'nın geçeceğine ilişkin söylentiler olduğunu, ancak kendisinin bunun sadece bir tahminden ibaret olduğunu düşündüğünü ve Hersek'te yaşanan olaylara rağmen, Sultan'ın Esad Paşa'nın faydalı hizmetlerini unutmamasını mümkün görmediğini de belirtmiştir³⁵. Ancak Conte'nin tahminlerinin aksine, Sultan Abdülaziz, Hersek'te yaşanan isyanın bastırılmamasının sorumluluğunu Sadrazam Ahmed Esad Paşa'ya yükleyerek 26 Ağustos 1875 tarihinde, raporda belirtilen söylentileri doğru çıkaracak şekilde, Esad Paşa'nın yerine Mahmud Nedim Paşa'yı sadrazam tayin etmiştir.

Bir sonraki rapor, 15 Ağustos 1875 tarihinde, Viyana elçisi El Conde de Torrepalma tarafından gönderilmiştir. Torrepalma, raporunda, isyanın patlak vermesinin ardından, Avusturya Hükümeti'nin isyanla ilgili tutumunu aktarmaktadır. Rapora göre, Sırp Prensi Milan, Viyana'da İmparator Francisco-Jose ile Hersek

³⁵ AMAE, H-2694, no: 109, 10 Ağustos 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığına).

İsyanı'yla ilgili mülakatta bulunmuştur. Prens, daha sonra Kont Andrassy tarafından da kabul edilmiştir. Hükümetlerinin isyana müdahale edilmemesini önereceği anlaşılan Rus elçisi Novikoff ve Alman elçisi Schweinitz de Viyana'da kendisini ziyaret etmişlerdi. Üç büyük devletin temsilcileri, Prens Milan'a, kendilerinin yardımına güvenmemesini ve Hersek vatandaşlarının ayrılıkçı emellerini teşvik edecek bütün girişimlerden imtina etmesini istemişlerdi.

Torrepalma, raporunda, Viyana Hükümeti'nin, Dalmaçya vilayeti ile bitişik Bosna ve Hersek'te yaşanan isyanın, 24 Temmuz'dan itibaren gelişerek devam ettiğini ve Osmanlı Babiâli'sinin isyanı bastırmak için yeterli gücünün olmadığını gördüğünü vurgulamaktadır. Kont Andrassy, aşılması neredeyse imkânsız olan bu dağlarda, Osmanlı ordusunun veya Hilal'in otoritesinin, herhangi bir çıkar sağlama amacı gütmeyen ve sadece vergi vermeye karşı çıkan Hıristiyan asileri mağlup edemeyeceği düşüncesinin endişe yarattığını belirtiyordu. Torrepalma'ya göre, Andrassy, isyanın temel gerekçelerini haklı buluyordu, ancak devrimci araçlar kullanılması konusunda hemfikir değildi. Uzun bir çatışmanın neden olabileceği sonuçların bütün sorumluluğunun Sultan'ın hükümetine ait olduğunu da düşünüyordu³⁶. Rapordan anlaşıldığı üzere, Sırp Prensi Milan, Hersek isyanı ile doğrudan alakadar olan üç büyük devletin isyanla ilgili düşüncelerini öğrenmek üzere Viyana'ya giderek görüşmelerde bulunmuştur. Üç büyük devletin temsilcileri, kendisine isyana destek vermeyeceklerini ve barışın tesisi için farklı önlemler alınmasını düşündüklerini ifade ederek, kendisinin (Prens Milan'ın) de isyanı desteklemekten kaçınmasını istemişlerdir.

İsyanla ilgili bir sonraki rapor, 17 Ağustos tarihinde İstanbul Elçisi Conte tarafından gönderilmiştir. Conte, raporunda isyanın gelişimine ilişkin elde ettiği resmi haberleri aktarmaktadır. Buna göre, Hersek'teki isyan hareketi, her geçen gün daha fazla önem ve siyasi bir karakter kazanıyordu. Herseklilere yardıma giden Karadağlı birliklerin yanı sıra imparatorlarının rızası ile hareket ettikleri izlenimi uyandırmak için Avusturya bayrağı donanmış üç bin Dalmaçyalı da Hersek'e nüfuz etmişti. Asiler, bu yardım sayesinde, yeniden saldırıya geçmek için cesaret kazanmışlar ve şehrin sakinlerinden bazılarının “vatan hainliği” yaparak kendilerine yardım etmesi beklentisiyle, Trebin'i kuşatma altına almışlardı.

Hersek'te bu olay gerçekleşirken, 9.000 kişilik bir Osmanlı askerî birliğinin

³⁶ AMAE, H-2694, no: 133, 15 Ağustos 1875 (Viyana Büyükelçisi El Conde de Torrepalma'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

bulunduğu Bosna ve Sırbistan'da askeri harekât gerçekleştirilmesi beklentisiyle büyük bir çalkalanma dikkat çekiyordu. *Büyük Fikir* yani *Türkiye'ye bağlı bütün Slav devletlerinin tek bir krallıkta birleşmesi* fikrinin savunucusu ve taraftarlarından, Doğu'nun Victor Manuel'i olarak adlandırılan Prens Milan, Viyana'ya Moldova Prensi Manusi'nin yeğeni Kontes Kerezko ile evlenmek amacıyla gitmişti. Ancak Conte'ye göre prensin asıl amacı, hırslı projeleri için Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun desteğini ve yardımını sağlamaktı.

Conte, raporunda, Dalmaçya, Hırvatistan, Slovenya ve Avusturya'ya bağlı diğer Slav ülkelerinde, Hersek'in sözde kaçaklarına yardım edecekleri iddiasında olup, gerçekte tek amaçları asilere para, silah ve fon yardımı yapmak olan sempatan cuntalar oluştuğuna ilişkin haberler geldiğini³⁷ ve Türk hükümetini kötüleme fırsatından faydalanan en nüfuzlu kişilerden birinin de Baron Hirsch olduğunu ifade etmektedir. Bu spekülasyonlar, Sultan'ı ve nazırlarını oldukça huzursuz ediyordu. Onlara göre yavaş yavaş siyasi bir karakter kazanan isyan, Avrupa'nın pohpolanması ve Avusturya'nın dolaylı yardımlarıyla önceden hazırlanmıştı. İsyanın siyasilenmesinin huzursuz ettiği Sultan, isyanın bir an önce bastırılabilmesi için Hersek'e yeni birliklerin gönderilmesini ve bu birliklerin enerjik ve anlayışlı General Fazlı Paşa'nın emrine verilmesini emretmişti³⁸.

b. İlk Arabuluculuk Faaliyetleri ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

İsyanın büyük bir alana yayılması, Avrupa devletlerini, özellikle de Almanya, Rusya ve Avusturya devletlerini rahatsız etmişti. Bu isyanın "Avrupa Barışı"ni tehdit edeceğine inanan üç ülkenin hükümetleri, Osmanlı Hükümeti ile asiler arasında arabuluculuk yapma teklifinde bulunmuşlardır. Bu tekliflerle ilgili bilginin yer aldığı ilk rapor, Torrepalma'nın 15 Ağustos 1875 tarihli raporudur. Torrepalma, raporunda, İstanbul'daki Avusturya-Macaristan büyükelçisi Kont Lichy'nin kendisine, hükümeti tarafından tam bir tarafsızlık içerisinde gözlem yapmak ve gerektiğinde, asilerin silah ve para yardımlarıyla beslenmesini engellemek üzere, ülkesinin sınırlarında askeri bir kordon oluşturmayı teklif etmekle görevlendirildi-

³⁷ Asilerin Hersek'e dönmesinin hemen akabinde Karadağ, Agram, Ragusa ve Trieste'de kurulan örgütler, topladıkları bağışlarla isyana yüklü miktarda para yardımları yapmışlardır. Bu örgütler ve insani yardım dernekleri adı altında kurulan derneklerin faaliyetleri İngiliz belgelerine de yansımıştır. İngiliz ve İspanyol belgelerinde bu konudaki bilgiler birbirini tamamlar niteliktedir. İngiliz belgelerine yansıyan yardım faaliyetleri için bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 48-49.

³⁸ AMAE, H-2694, no: 116, 17 Ağustos 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).

ğini ve bu teklifin, düzensizliklerin bir an önce ortadan kaldırılmasını ve barış tesis edildikten sonra, bölgedeki Hıristiyanların çektikleri acıları hafifletecek tavizler aracılığıyla, barışı güvence altına almayı hedeflediğini söylediğini bildirmiştir. Torrepalma'ya göre, aynı öneriler, Berlin ve Petersburg'tan da gelmişti ve artık geriye sadece İstanbul'da bu tekliflerin kabul edilmesi kalmıştı³⁹. Raporunda, üç devletin hükümetlerinin de isyanın yatışması amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne bazı teklifler sunduklarını ve bu tekliflerde, isyanın yatıştırılabilmesi için Osmanlı Hükümeti'nin asilerin talepleriyle ilgili bazı tavizler vermesini önerdikleri aktarılmaktaydı.

Conte'nin 17 Ağustos 1875 tarihli raporunda İngiltere'nin arabuluculuk faaliyetlerine yer verilmiştir. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü konusunda her zaman daha ilgili olan İngiltere, isyanı güçle bastırmaya çalışan Osmanlı Hükümeti'ni sakinleştirmek konusunda sorumluluğu üstüne almıştı. Bu çerçevede, İngiltere'nin İstanbul elçisi Sir Henry Elliot, önceki Perşembe günü Sultan'la görüşmüş ve isyanı güçle bastırmanın muhtemel sonuçlarıyla ilgili kendisini bilgilendirmişti. Kamuoyunda, ziyaretin sebebinin, bazı tutumlarının isyanı körüklediği gerekçesiyle, Sultan'a bazı tavsiyelerde bulunmak olduğu belirtiliyordu. Bu tavsiyeler⁴⁰, *Karadağ'a denize çıkış kapısı ve daha fazla özgürlük verilmesi, Hersek ve Bosna için aşar vergisini kaldırılması, önemli demiryollarının Sırbistan ve hatta Avusturya'dakilerle birleştirilmesi, İmparatorluğun bütünlüğünün korunması için çalışan ve eğer mümkün olursa düşmanlarına silah bırakılmak isteyen İngiliz hükümeti ile uyum içerisinde hareket edilmesiydi.*

Elliot'un tavsiyelerine Sultan'ın verdiği cevabın henüz bilinmediğini belirten Conte, bu sorunlardan bazılarında Türkiye'nin tavizler vermesini muhtemel görmüş ve Osmanlı Hükümeti'nin Hıristiyan vatandaşlarına karşı bir kusurunun tespit edilmesi durumunda, İngiltere'nin de Avusturya ve Rusya gibi Hersek olaylarının suçunu Türkiye'ye atmasının doğal olacağını ifade etmiştir. O'na göre, Osmanlı Devleti için önemli olan, son haberlere göre açıkça silah bırakmayı düşünmeyen asilere, Avrupa'nın büyük devletlerinin yardımının kesilmesi ve asilere karşı tutumlarının değişmesiydi. Hersek'teki isyan, artık daha ciddi ve önemli bir olaydı. İsyancılar köyleri yakıyor ve Osmanlı vatandaş ve askerlerine acımasızca davranıyordu. Karşılık olarak Türkler, kararlılık ve enerji ile ilerlemeye çalışıyorlardı.

³⁹ AMAE, H-2694, no: 133, 15 Ağustos 1875 (Viyanalı Büyükelçisi El Conde de Torrepalma'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

⁴⁰ Sir Henry Elliot, hatıratında, Sultan'a bazı tavsiyeler verdiğinden bahsetmiş, ancak bu tavsiyelerin neler olduğuna değinmemiştir. Bununla birlikte, hükümetinin talimatıyla verdiği bu tavsiyelerin Sırbistan ve Karadağ'daki barışı da bozabilecek nitelikte olduğunu düşündüğünü ve hükümetiyle yaptığı görüşmelerde, hükümetini vazgeçiremediğini ifade etmiştir. Elliot, *a.g.e.*, s. 216-217.

Ancak bu “talihsiz” isyanda, iki taraf için de faydasız bir şekilde kan dökülüyordu. Sonuç, şüphesiz ki Avrupa’nın onaylamadığı bir şey olmayacaktı⁴¹.

Bu ilk arabuluculuk faaliyetleri, isyanın artık büyük bir uluslararası sorun haline geldiğinin göstergesiydi. İngiltere, Balkanlardaki bir çıkar mücadelesinin topyekûn bir Avrupa savaşıyla sonuçlanabileceğini düşünen Almanya, Avusturya ve Rusya ile Avrupa barışını tehdit eden isyanın bir an önce barışçıl yollarla bastırılması konusunda hemfikirdi; ancak onlardan ayrı hareket etmeyi tercih ediyordu. Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini savunan İngiltere, İstanbul elçisi Henry Elliot aracılığıyla, Osmanlı Devleti’ne bazı tavizler vermesi konusunda tavsiyelerde bulunmaktaydı. Ancak bu süreçte asilerle Osmanlı kuvvetleri arasında çatışmalar devam ediyordu ve Conte’ye göre bu çatışmalar gereksizdi. Neticede isyanın sonuçları konusunda büyük devletlerin istediği olacaktı.

İspanya’nın Berlin Büyükelçisi Francisco Merry y Colom da gönderdiği 23 Ağustos 1875 tarihli raporunda, Osmanlı Devleti’ne, bu sefer Almanya, Avusturya ve Rusya tarafından yapılan tavsiyelerle ilgili bilgiler aktarmıştır. Raporda, üç devletin, uygulanması üç imparatorun tam garantisinde olacak bazı tavizler karşılığında, asilere silah bırakmalarını önermek üzere, Hersek’e Avrupalı memurlar gönderilmesi teklifinde bulunduğu ve İngiltere, Fransa ve İtalya’nın da bu çabalara katılmaya davet edileceği belirtilmektedir.

Colom, Osmanlı Hükümeti’nin çatışmaların sonlandırılmasını emrederek bu aracılığı kabul edeceğine inanıldığını, ancak elde ettikleri asker ve silah yardımları ile oldukça güçlenmeleri, Türkiye’nin zayıflıklarını öğrenmiş olmaları ve defalarca yinelenen ancak tutulmayan reform sözlerine karşı güvensizlikleri nedeniyle, asilerin bu teklifle ilgili kararını öngörmenin kolay olmadığını vurgulamaktadır. Colom’a göre, 1861’de yaşanan benzer bir olay, Avrupa’nın barışçıl müdahalesi ile sona erdiyse de, bu başarının asıl nedeni, Ömer Paşa’nın 40.000 kişilik güçlü bir orduyla asilerin üzerine ilerlemesiydi. Ancak hâlihazırda, Osmanlı Devleti’nin Hersek’teki kuvvetleri, Ömer Paşa’nın kuvvetlerine oranla oldukça azdı⁴².

Colom, raporunda, uluslararası bir boyut kazanan isyanla ilgili Alman Hükümeti’nin tutumunu da aktarmaktaydı. Buna göre, Almanya’da isyana büyük önem

⁴¹ AMAE, H-2694, no: 116, 17 Ağustos 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte’den Dışişleri Bakanlığı’na).

⁴² Bosna Valisi Derviş Paşa, isyan haberini alınca, isyanı bastırmak için 3 tabur asker yollamıştır (bkz. Aydın, *a.g.e.*, s. 51). Bir taburda 300-1300 arasında asker bulunmaktadır. En yüksek rakamdan hesaplandığında bile gönderilen asker sayısı 3.900 olmaktadır. Bu hesaba göre Ömer Paşa’nın 1861’deki ordusu, 1875’te isyanı bastırmak üzere gönderilen ordunun 10 katından fazladır.

veriliyordu. Alman Hükümeti, çabalarını barışın korunmasına yöneltmişti ve bu hedefe ulaşmak için de bütün nüfuzunu kullanıyordu⁴³.

Osmanlı Devleti'nin kendisine yapılan tavsiyelerle ilgili tutumu, İstanbul elçisi Conte'nin 24 Ağustos ve Berlin elçisi Colom'un 25 Ağustos 1875 tarihli raporlarında aktarılmaktadır. Conte'nin raporunda, kuzeyin üç gücünün, Osmanlı Hükümeti'nin gönderdiği kuvvetlerin barış ortamını sağlamak için yetersiz olabileceğinden korkarak, hükümete aracılık teklif ettikleri belirtilmektedir. Üç devletin büyükelçileri, İgnatiyev, Werther ve Zichy'den ilk ikisi birlikte ve diğeri ayrı olmak üzere, isyan konusunda aracılık etmek amacıyla Babıâli'ye başvurmuşlardı. Gücün kötüye kullanımından kaynaklandığı öngörülen isyan sona erdirildiğinde, bu bölgelerdeki yönetim konusunda büyük yeniliklerin başlatılması ihtiyacını hükümete aktarmışlardı. Rapora göre, Osmanlı Hükümeti'nin fikirleri, diğer üç gücün attığı adımın yanı sıra İngiltere ile uyuyordu. Sultan, müttefiklerin tavsiyelerini hemen kabul etmemekle birlikte, onları gücendirmemek için Harbiye ve Adliye nezaretlerine Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa'yı ve Şura-yı Devlet Reisliği'ne de Mahmud'u atamaya karar vermişti. Bunlardan ilki iyi bir asker ve Girit'te barış ortamını sağlayan kişi, ikincisi Fransa'nın ve Avusturya'nın "favori adayı" ve reform taraftarı, muhafazakâr Türklerin lideri olan üçüncüsü ise Rusya taraftarıydı. Kamuoyunda, bu üç vezir, enerjik olmaktan çok kan dökücü olarak nitelendiriliyor ve Sadrazam Esad Paşa'nın yönetiminde çok fazla bir arada kalamayacakları belirtiliyordu. Bu sırada, eski Paris büyükelçisi, eski Hariciye Nazırı ve Girit isyanı sırasında da benzer bir görev üstlenen Server Paşa da asilerle ilgilenmek için İmparatorluk Komiseri olarak atanmıştı.

Raporun devamında, teklifleri dirençle karşılanan üç büyükelçinin, asilere karşı savaşı sürdürme özgürlüğünü Osmanlı Hükümeti'ne bırakarak, hükümeti dekor konumundan çıkararak yeni talimatlarla tekliflerini yeniledikleri ve bu sayede Sultan'ı aracılığı kabul etmeye ikna ettikleri belirtilmektedir. Avusturya'nın işbirliklerine başvurduğu Fransa ve İtalya da bu yeni tekliflerle hemfikir olmuşlar ve geriye sadece İngiltere kalmıştı. İngiltere, zaten Bosna'daki konsoloslarına asilerin inadının kırılması için gerekli bütün manevi önlemlerin alınması talimatı vermiş olduğundan, diğerlerine katılmayı gereksiz buluyordu. Önceki gün, Hariciye Nazırı'nın kendisini, isyandan dolayı hiçbir asinin cezalandırılmayacağına ve isyana sebep olan görev suüstimallerinin ortadan kaldırılacağına ikna ettiğini belirten

⁴³ AMAE, H-2694, no: 231, 23 Ağustos 1875 (Berlin Büyükelçisi Francisco Merry y Colom'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

Conte, bu aracılık faaliyeti nedeniyle, altı ülkenin politikalarını genişleten veya sınırlandıran pek çok sonucun ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir⁴⁴.

Colom'un üç imparatorun tavsiyeleri ile ilgili yazdığı 25 Ağustos 1875 tarihli raporunda ise Osmanlı Hükümeti'nin, Hersek sorununda üç imparatorun arabuluculuk teklifini kabul ettiği, Bosna'daki Avrupalı konsolosların asilere ortak teklifler sunmakla görevlendirilecekleri ve Avusturya asıllı ve Osmanlı Hükümeti'nin üyesi olan Server Paşa'nın, hoşnutsuzlukları ortadan kaldırmak için Sultan'ın komiseri olarak Hersek'e tayin edildiği bildirilmiştir. Colom, çatışmaların askıya alınmasının çözüm olmamasına rağmen, Türk ordularının ileri harekât yapmamasının müzakerelerin başarıya ulaşması için bir taviz olduğunun düşünüldüğünü de aktarmıştır. Berlin'deki diplomatik çevrelerde bu girişimin başarıya ulaşacağına inanılmadığını belirten Colom, artık bazı kesimlerin, sorunun ancak bir Avrupa antlaşması ile Bosna'ya özerklik verilmesi ve bu Türk eyaletinin Eflak, Boğdan gibi feodal bir devlet yapılarak çözüme kavuşturulabileceğini düşündüklerini de raporuna eklemiştir⁴⁵.

Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin bir vilayetinde başlayan küçük bir isyanın nasıl altı büyük Avrupa devletini meşgul edecek boyutlara ulaştığını göstermektedir. Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ni isyanın barışçıl yollarla çözülmesi konusunda ikna etmiş olsa da, asiler, gerek büyük devletlerin müdahalesinin kendi lehlerine olacağı düşüncesi, gerekse Osmanlı kuvvetlerinin isyanı bastıramamasının verdiği cesaret ve Osmanlı Hükümeti'nin vereceği sözlere karşı güvensizlikleri nedeniyle, Müslüman veya Hıristiyan hiçbir aracının nasihatini dinlemeyerek isyanı sürdürmüşlerdir. Bu suretle Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırabileceğine ilişkin inanç da artık ortadan kaybolmaya başlamıştı.

Conte'nin raporunda, isyanla ilgili bazı gelişmeler de aktarılmaktaydı. Conte, Hersek İsyanı'nın Karadağ, Dalmaçya ve Sırbistan'dan gelen gönüllüler ile her geçen gün daha da alevlendiğini ve Bosna'daki Banyaluka bölgesine kadar yayıldığını belirtiyordu. Avusturya Hükümeti ile Sırbistan ve Karadağ prenslerinin silahlı kişilerin sınırlarından geçmesini engellemek için ellerinden geleni yaptıklarını ifade eden Conte, bununla birlikte, Bosna ve Hersek'i çevreleyen bütün devletlerin ve hatta Korint ve Steiermark gibi daha uzak bölgelerin az çok Slav ol-

⁴⁴ AMAE, H-2694, no: 117, 24 Ağustos 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).

⁴⁵ AMAE, H-2694, no: 232, 25 Ağustos 1875 (Berlin Büyükelçisi Francisco Merry y Colom'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

duğunu ve doğal olarak asilerin taraftarı olduğunun da unutulmaması gerektiğini aktarmıştır. Çok sayıda Hırvat'ın yaşadığı İstanbul'da bile, asilere gönüllü ve para gönderen gizli bir komite kurulmuştu. Hatta birkaç gün önce İstanbul'da yaşayan Avusturyalı bir kontun odasına iki hançerli Hırvat kadın gelerek kendisini ofisinde bulunan bütün parayı asilere vermek zorunda bırakmışlardı. Conte, İstanbul'da bunların olduğu bir ortamda, Slav ülkelerinde neler yaşanabileceğini kestirmenin mümkün olamayacağını da vurgulamıştır.

İngiltere büyükelçisinin Sultan ile yaptığı mülakatta, kendisine asilere mümkün olan bütün tavizlerin verilmesini ve aynı zamanda da onları mağlup etmek için gerekli bütün tedbirlerin alınmasını önerdiğini belirten Conte, Sultan'ın bu tavsiyeyi kabul ederek, Varna garnizonu, Çumla ve İstanbul'dan beşer bin askeri bölgeye gönderdiği ve Ahmed Paşa'nın kumandasına verilen bu birliklerin, Bosna'dakilerle birleşerek asileri korkutacak bir ordu haline geldiğini aktarmıştır. Bununla birlikte, isyanın gerçekten belirtildiği kadar yayılmış olması durumunda, atılan bu adımların yakın zamanda Osmanlı Devleti lehine bir sonuca ulaşmasının mümkün olmadığını da ifade etmiştir⁴⁶. Conte, artık Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırma ihtimaline şüphe ile bakmaya başlamıştı. Bunun en önemli nedeni, büyük devletlerin arabuluculuk çalışmalarına rağmen, bölgedeki Slav devletlerinin isyanı hem asker, hem gıda maddesi, hem de mühimmat açısından desteklemeleriydi.

Konuyla ilgili bir sonraki rapor, Viyana elçisi Torrepalma'ya aittir. Torrepalma, arabuluculuk faaliyeti ile ilgili olarak Viyana Hükümetinin ve Kont Andrassy'nin görüşlerini aktarmaktadır. Raporda, Andrassy'nin, Viyana'da kaldığı süre içerisinde Hersek İsyanı'nın "Avrupa Barışı" için tehdit oluşturmasının önüne geçilmesi için Rusya ve Almanya büyükelçileri ile müzakerelerde bulunduğu ancak St. Petersburg ve Berlin hükümetleri ile tesis ettikleri antlaşmadan memnun olmadığı ifade edilmiştir. Andrassy, kendisinin ve Prens Gorçakov'un nüfuzunu kullanarak, İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerinin de arabuluculuk faaliyetlerine katılımlarını sağlamayı başarmıştı. Ona göre, bu uyum devam ettiği sürece Avrupa barışı da devam edebilirdi. Raporda, altı büyük devletin Hersek'teki konsoloslarının, asileri silah bırakmaları ve taleplerinin kanuni yollarla çözülememesi durumunda yeniden silahlı mücadeleye başlayabilecekleri konusundaki ikna çabalarının nasıl sonuçlanacağını büyük bir merak ve sabırsızlıkla beklendiği belirtilmektedir.

⁴⁶ AMAE, H-2694, no: 117, 24 Ağustos 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).

Raporda, Avusturya’da asilerin nasıl görüldüğüne ilişkin de bilgiler aktarılmaktadır. Buna göre, Avusturya’da asilere karşı sempati besleyenler azınlıktaydı ve bunlar, *Orşova’dan Budva’ya kadar uzanan Sırp Krallığı*’nı kurmak için Avusturya’nın desteğini isteyen sınır bölgelerindeki Slavlardı. Bununla birlikte, Avusturya’da, Hersek ve Bosna’nın “Habsburgların esasının altında” birleşmesini zevkle kabul edecek bir grup da vardı. Bu grup, Venedik ve Lombardiya’daki başarısızlıklarını unutturmak için herhangi parlak bir silahlı mücadele yürütmek isteyen askeri kesimdi. Torrepalma, genel bir savaşla sonuçlanabilecek olan bu gibi durumlardan kaçınmanın yolunun, Avusturya ve Rusya hükümdarları arasındaki zayıf dostluğun geliştirilmesi olduğunu düşünüyordu⁴⁷.

Büyük Avrupa devletleri, Osmanlı Hükümeti ile asiler arasında arabuluculuk faaliyetlerini sürdürdükleri sıralarda, İngiliz *The Times* gazetesinin sorunun çözümüne ilişkin ortaya attığı ve bazı kesimler tarafından destek gören bir teklif, büyük Avrupa devletlerinin politik çevrelerini meşgul etmiştir: *Bosna ve Hersek’in Osmanlı Hükümeti’nden koparılmasının yerine, Romanya ve Sırbistan örneğindeki gibi hükümete bağlı ancak kendi kendini yöneten bir yapıya kavuşturulması*.

Sorunla öncelikli olarak ilgilenen büyük güçler, Türkiye’nin bütün yerleşimlerinde derin huzursuzluk üretmeyi amaçlayan bir fikre ve Bulgaristan’daki isyan sinyallerine destek vermeye karşı değildiler. Bununla birlikte, güçlü bir şekilde oluşumunu tamamlamış Romanya dışında, Balkan yarımadasındaki diğer toplumlara ne bağımsız bir devlet oluşturmak, ne de kendi kendilerini yönetmek için gerekli koşulları sağlamak mümkün değildi. Bu vilayetler, eğilimlerine ve değişik partilere göre derin bir şekilde ayrılıyorlardı ve kendilerine bağımsızlık verilmesi anarşiyi arttırmak ve kanlı savaşlar çıkarmak dışında bir şeye hizmet etmezdi. Şiddetli rekabet, bitmek bilmeyen felaketselere ve Barbarlık dönemlerindeki gibi muhteşem bir ıstıraba yol açabilirdi. Avusturya ve Rusya, rahatsızlık ve huzursuzluklarla dolu küçük devletlerin sayısının artmasını istemiyorlardı. Avrupa barışı açısından Hersek’in Osmanlı Devleti’ne bağlı kalması konusunda bütün büyük devletler hemfikirdi⁴⁸. İngiliz Hükümeti’nin isyanı yatıştırmak amacıyla arabuluculuk yaptığı dönemde, *The Times* gazetesinin böyle bir teklifte bulunması, kamuoyunun İngiliz Hükümeti ile aynı fikirde olmadığını göstermekteydi. Nitekim Avusturya ve Rusya’da da iki devletin öncü bir rolle arabuluculuk yapmaya çalışmasına rağmen

⁴⁷ AMAE, H-2694, no: 142, 26 Ağustos 1875 (Viyana Büyükelçisi El Conde de Torrepalma’dan Dışişleri Bakanlığı’na).

⁴⁸ AMAE, H-2694, no: 130, 28 Ağustos 1875 (St. Petersburg Büyükelçisi Nedmar’dan Dışişleri Bakanlığı’na).

isyana en azından manevi olarak destek veren kesimler azımsanamayacak miktardaydı.

The Times gazetesinin ortaya atmış olduğu teklifin etkileriyle ilgili diğer bir rapor, Colom tarafından gönderilmiştir. 31 Ağustos 1875 tarihli raporda, Osmanlı Hükümeti'ne haraç ödemeleri şartıyla, Bosna ve Hersek'te yeni bağımsız devletin kurulması fikrinin, günden güne zemin kazandığı, Rus gazetelerinin de bu teklifi destekledikleri ve 31 Ağustos tarihli *National Zeitung* ve *Berlin Post* gazetelerinde de Hersek'in Osmanlı Devleti'nden ayrılmasının olumlu karşılandığı bildirilmiştir. Colom'a göre, Berlin ve Petersburg hükümetlerinin bu teklifi desteklemeleri durumunda, "nüfusları hiçbir zaman dünya siyasetini yürüten Almanya ve Rusya imparatorlarının kararlarına karşı gelmeye yetmeyen" Paris Antlaşması'nın imzacı devletlerinin de kendilerine destek vermek zorunda kalacağını ve bu durumda da sözü edilen devletin kuruluşunun kesin olarak gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir⁴⁹. Her ne kadar *The Times*'ın teklifi ve Rus ve Alman gazetelerinin bu teklifi desteklemesi, Hersek'in muhtariyet yönetimine ilişkin bir kamuoyu oluşturmuşsa da büyük Avrupa devletlerinin hükümetleri bu teklife sıcak bakmamışlardır.

The Times gazetesinde yayınlanan Türkiye'nin işgaliyle ilgili mağrur ve düşmanca diğer bir haberin, İstanbul'da büyük bir şaşkınlıkla karşılandığını bildiren Conte, bu haberin Babıâli'deki bir meslektaşına telgrafla iletildiğini aktarmıştır. Conte, meslektaşının kendisine, Türklerin, İngiliz Hükümeti'nin dostluk konusunda devamlı olarak verdiği güven ile basının yayınladığı haberler arasındaki çelişkiye bir türlü anlam veremediklerini söylediğini, bu haberin İngiltere'nin Türkiye'deki en büyük bankasını ve çok sayıdaki İngiliz tüccarı da oldukça endişelendirdiğini ve bu kişilerin yeni yatırımlar yapmaktan kaçındıklarını söylediğini ifade etmiştir⁵⁰.

Bununla birlikte, büyük devletler, Slav ülkelerinin sempatilerini de kaybetmek istemiyorlardı. Bu nedenle özellikle Rusya ve Avusturya, Osmanlı Hükümeti'nin Slav asilerinin bütün taleplerini karşılamasını istiyorlardı. Conte'ye göre, isyanın başlangıcından beri iki zor nokta vardı. Bunlardan ilki, silahlı mücadeleye başlamış olan asilerin, en azından Bosna'daki din kardeşleri ile birlikte yarı bağımsız bir yönetim istemeleriydi. Bu fikir, iki noktadan hareketle Osmanlı Hükümeti'ni rahatsız edecekti. Öncelikle Hersek'in ardından Teselya, Bulgaristan ve Arnavutluk

⁴⁹ AMAE, H-2694, no: 234, 31 Ağustos 1875 (Berlin Büyükelçisi Francisco Merry y Colom'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

⁵⁰ AMAE, H-2694, no: 120, 31 Ağustos 1920 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).

da böyle bir yönetime kavuşmak isteyebilir ve bu örnek çerçevesinde isyana kalkışabilirlerdi. İkinci nokta ise Bosna'da eşit miktarda Hıristiyan ve Müslüman olmasına rağmen Hersek Hıristiyanlarının ne Türklere bağımlı kalmak ne de Türklerin kendilerine bağlı kalmasını istememeleriydi.

Conte, raporunda, diğer bir karanlık noktanın da Sırbistan sorunu olduğunu belirtmiştir. Büyük güçler, Prens Milan'ı baskılara karşı koymaya devam etmesi konusunda teşvik ediyorlardı. Ancak Sırbistan'ın kendini isyanın ateşine kapılması durumunda, Osmanlı Hükümeti, kendi yasal hakkını kullanarak, bu prensliği askeri olarak işgal edebilirdi ve Rusya da buna müsaade edemezdi. Osmanlı Hükümeti, bütün olasılıklara hazırlıklı olmak için 60 tabur askerden yeni bir ordu teşkil etmeye başlamıştı. Ordunun karargâhı Niş şehri olacaktı. Ordunun konumlandırılması için mevcut Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa görevlendirilmişti.

İsyanın durumu hakkında güvenilir haberlerin azlığından yakınan Conte, çatışmaların oldukça az olduğunu ve iki tarafın da çatışmalarda kendisinin galip geldiğine ilişkin haberler aktardığını ifade etmiştir. O'na göre, muhtemelen asiler halen organizasyon aşamasındaydı ve şimdilik sadece faydasız çatışma ve saldırılarla Türk askerlerini yorgun düşürmeye çalışıyorlardı. Ne Trebin'i, ne Ludim'i, ne de çok sayıda Hıristiyan'ın kendilerine katıldığı Bosna'yı alabilmişlerdi. Bununla birlikte, her gün yeni kuvvetler asilere katılıyordu. Bazıları 10.000 kişinin, bazılarıysa 4.000 kişinin asilerin saflarına katıldığını iddia ediyordu.

Bu sıralarda, fevkalade memuriyetle Hersek'e tayin edilen Server Paşa, asilerin talep ve şikâyetlerini dinlemek ve nasihatlerde bulunmak üzere yola çıkarak önce Türk topraklarında bulunan Dalmaçya limanı Klek'e gitmişti. Oradan da şu sıralar büyük güçlerin farklı komisyonlarının bulunduğu noktalar olan Trebin veya Mostar'a geçecekti. Conte'ye göre Türk hükümeti için diğer bir zorluk da savaş kaynağının bulunamaması olacaktı. Osmanlı Hükümeti, üç gün önce Galata'da iki milyon Türk Lirası yani 46 milyon Frank aramaya başlamıştı; ancak henüz bu parayı bulamamıştı. Yabancı şirketlere başvurmak istedilerse de Almanya ve İngiltere basınında yayımlanan makaleler, Osmanlı Hükümeti'nin kredi güvenilirliğine büyük bir darbe vurmuştu. Bu arada, başlayan reformlar da büyük ölçüde askıya alınmıştı. Conte, Sultan'ın reform projelerini ilan edeceğini düşünmediğini ve kendisine göre Esad Paşa hükümetinin istifa etmesinin hata olduğunu da vurgulamıştı⁵¹. Bu raporun gönderildiği sıralarda, Hersek'in Osmanlı Devleti'ne bağlı

⁵¹ AMAE, H-2694, no: 120, 31 Ağustos 1920 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri

kalmaması konusunda hemfikir olan ilgili Avrupa devletlerinde, Sırbistan'ın takınacağı tavrı da merak ve endişe konusuydu.

İstanbul elçisi Conte'nin 2 Eylül 1875 tarihli raporunda da bu husus gündeme gelmişti. Conte, altı büyük gücün büyük alaka gösterdikleri iki sorun olduğunu vurgulamaktaydı. Türk hükümetinin asilere karşı başlattığı askeri harekâtın gelişimi ve Sırbistan'ın tutumu. İlk sorunla ilgili olarak, General Ahmet'in beraberindeki kuvvetlerle birlikte, Klek'e giderek, orada hâlihazırda mevcut olan orduyla birleştiğinin bilindiğini ifade eden Conte, Derviş Paşa'nın da jandarma ve ihtiyat kuvvetleriyle, Bilikje bölgesinde müstahkem bölgeye ulaşarak asileri kolayca Dalmaçya sınırına kaçmaya zorladığını belirtmiştir. Conte'ye göre, isyanın neredeyse zirve noktasına ulaşmış olması göz önüne alındığında, resmi ve güvenilir yollarla haberi gelen bu silahlı yaptırımın önemi kalmıyordu.

Conte, ikinci sorunun yani Sırbistan'ın tavrının da netleşmeye başladığını ifade etmekteydi. Buna göre, Sırbistan'da seçimleri radikal parti kazanmış ve Panslavist fikirleriyle tanınan Ristich Bey nezdinde kurulan bakanlık, asilere maddi yardım sağlamaya söz vermişti. Conte, bu durumla ilgili olarak, Sırbistan sınırındaki Niş'te yeni bir ordu kuran Osmanlı Devleti'nin enerjik tavrı karşısında, yeni bakan Ristich'in hiçbir şeye cesaret edemeyeceğini düşündüğünü ve zaten kendisinin de Osmanlı temsilcisine gönderdiği telgrafla, asilerle işbirliği yapılmayacağına ilişkin geniş güvencelerini yenilediğini bildirmektedir.

Bununla birlikte Conte'ye göre isyan ciddiyetini kaybetmemiştir. Artık asiler, Server Paşa ile birlikte Mostar'ta bulunan altı büyük gücün temsilcilerinin korumasında olacaklarını düşünüyorlardı. Büyük ihtimalle, isyan iyi gitmezse ve Sırbistan hareketsiz kalmaya devam ederse, silahla elde edemediklerini kurnazlıkla elde edip edemeyeceklerini görmek için delegelerin karşısına çıkacaklardı. Türklerle direnmeye devam ederlerse, şüphesiz Sırbistan ve Karadağ gibi muhtariyet isteyecekleri de aşikârdı. Ancak Conte, Türk tarafının muhtemelen sadece isyanın başlangıç nedenlerini oluşturan dört noktanın çözüme kavuşturulmasına çalışılacağını ve asilerin bu talebine kulak asılmayacağını düşünüyordu: *Aşar vergisinin kaldırılması, geç ödemelerin hoş görülmesi, en azından gelirler üzerindeki vergilerin önemli ölçüde*

Bakanlığı'na). Osmanlı Hükümeti, asilerle yapılan savaşları finanse etmek ve Ocak ayı borç taksitlerini ödemek için aradığı borç parayı Galata'da buldu. Bu borçlanma 1,5 milyon Türk Lirası veya 37 milyon Frank tutarındaydı. Bkz. AMAE, H-2694, no: 121, 2 Eylül 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na); AMAE, H-2694, no: 146, 15 Aralık 1875 (St. Petersburg Büyükelçisi Nedmar'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

*azaltılması ve son olarak Türk karargâhının uzaklaştırılması ve yerel jandarmanın oluşturulması*⁵².

Avrupa devletlerinin isyana karşı tutumu, Sırbistan'ın tutumunu etkileyen en önemli faktördü. Avrupa devletleri, Sırp Prensi Milan'ın isyana destek vermesini engellemeye çalışıyorlardı. Bununla birlikte, Sırp kamuoyunda büyük bir savaş yanlısı eğilim vardı. Sırbistan, gerek Osmanlı Devleti'nin Niş'te oluşturduğu yeni ordudan çekinmesi nedeniyle ve gerekse Avrupa devletlerinin telkinlerinin etkisiyle, isyanı el altından desteklemesine rağmen siyasi tarafsızlığını sürdürüyordu. Conte, bu tarafsızlığın, asileri yola getireceğini ve en azından Osmanlı ve Avrupa temsilcileriyle görüşmeye iteceğini düşünüyordu.

Bu doğrultuda, asiler Avrupa devletlerinin temsilcileriyle bir mülakat yapmışlardı. Bu mülakat, Hersek meselesinde uzlaşma beklentilerinin azalarak devam etmesine neden olmuştu. İsyanın liderlerinin kibirli cevabı, kendilerinin beklentilerini ortaya koymaktaydı. Konsoloslara verdikleri cevapta, Türk toprakları içerisinde barış görüşmelerine girmelerinin ve Osmanlı Hükümeti'nin herhangi bir temsilcisi ile herhangi bir görüşme yapmalarının söz konusu olmadığını belirtmişlerdi. St. Petersburg elçisi Nedmar, isyan eden vilayetlerden St. Petersburg'a gelen insanların ve yerli toplumların asilerle aynı fikirde olmadıklarını belirtiyordu. Onlara göre bu isyanı, *her zaman anarşi ve düzensizliklerin bulunduğu ve kendilerine zarar vermeyecek bölgelerde devrim ve yıkımları teşvik etmeye hazır bulunan kozmopolit demagoglar* çıkarmıştı.

Nedmar, raporunun devamında, Sırbistan ve Karadağ'ın durumu ile ilgili huzursuzluklarını da dile getirmişti. Aktardığına göre, Sırbistan, korkunç bir anarşi içerisindeydi ve Prens Milan devrimcileri dizginlemede yetersiz kalıyordu. Karadağ Prensi Nikola ise daha da beter bir durumdaydı ve savaşçı gelenek ve içgüdüleri bulunan son derece heyecanlı fanatik destekçilerini bile elinde tutamaktan korkuyordu. Nedmar, ortada Rusya Hükümeti'nin düşündüğünden bile daha ciddi bir durum olduğunu belirtmekteydi⁵³. Bu rapor, bütün Herseklilerin isyana taraftar olmadığına da bir göstergesi olmasının yanında, Sırbistan ve Karadağ'daki tehlikeli durumu da ortaya koymaktadır. Rapora göre, bu iki prenslikteki savaş taraftarları neredeyse tutulamaz hale gelmişti.

1875 yılı Kasım ayına gelindiğinde, Osmanlı Hükümeti halen isyanı bastıra-

⁵² AMAE, H-2694, no: 121, 2 Eylül 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na)

⁵³ AMAE, H-2694, no: 146, 15 Aralık 1875 (St. Petersburg Büyükelçisi Nedmar'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

mamıştı ve asiler silahlı mücadelelerini sürdürüyorlardı. Bu süreçte büyük Avrupa devletlerinin farklı çıkarları nedeniyle de sorun daha karmaşık bir hal alıyordu. Özellikle Avusturya ve Rusya'nın tavırlarında yaşanan değişimler dikkat çekici bir hal almaya başlamıştı. İsyanın bir an evvel sonlandırılmasını isteyen bu iki devlet, bir taraftan da asilerin sempatisini kaybetmemek için uğraşıyorlardı. Viyana elçisi Torrepalma'nın 9 Kasım 1875 tarihli raporunda da bu konu ile ilgili bilgiler aktarılmaktaydı. Torrepalma, Rusya'nın Sırbistan'a ve Karadağ'a iki ülkedeki mülteciler için alenen 30.000 Ruble gönderdiğini, bunun yanı sıra her türlü maddi yardımcı yaptığını ve artık bunları gizlemeye çalışmadığını bildirmekteydi. Bunun yanı sıra, Rusya, ayaklanmanın nedenlerini haklı buluyor ve manevi olarak da isyanı destekliyordu. Torrepalma, Rusya'nın sorunun kısa süre içerisinde sonlandırılması ve asilerin diplomatik müzakerelerle istediklerini elde etmesi konusundaki faaliyetlerinin, Osmanlı Hükümeti'ni, St. Petersburg ve Viyana hükümetleriyle uyum içerisinde hareket etmeye zorlayacağını düşünüyordu.

Avusturya Hükümeti ise henüz Rus resmi gazetesinde asileri kurtarma arzularının yayımlandığı deklarasyonla ilgili açıklama yapmamıştı. Her konuda düşüş yaşamaması (siyasi, askeri ve ekonomik) nedeniyle, Viyana'da Osmanlı Hükümeti'nin isyanı kontrol altına almasına olan güven kaybedilmişti ve sonsuza kadar Türkiye ile Hıristiyan vilayetler arasında mevcut siyasi, sosyal ve idari koşulların iyileştirilmesi arzu ediliyordu⁵⁴.

c. Andrassy Notası ve Nota Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Hükümeti'nin isyanı bastırmak konusundaki başarısızlığı ve büyük Avrupa devletlerinin arabuluculuk faaliyetlerinin sonuçsuz kalması üzerine, Almanya, Rusya ve Avusturya başvekilleri Berlin'de toplanmışlar ve Avrupa'da barışı tehdit eden isyanın yatıştırılması konusunda uygulanacak politikayı kararlaştırmışlardır. Aldıkları kararlar, Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Andrassy'nin fikirleri doğrultusunda idi. İngiltere Hükümeti de Andrassy'nin fikirlerine bağlı kalma kararı almıştı. Nedmar, 11 Aralık 1875 tarihli raporunda, bu kararın, Rus politik çevrelerinde keyifle karşılandığını, ancak Rus Hükümeti'nin geleneksel Doğu politikasının hiçbir noktasını terk etmemesine rağmen Avrupa hükümetlerinin eski hırslı projelerinden vazgeçtiklerinin görüldüğünü ifade etmektedir.

Nedmar, İngiltere'nin Kont Andrassy tarafından geliştirilen reform projesini destekleyen hükümetlerden ayrı hareket etmeyeceğine inanıldığı, ancak Viyana

⁵⁴ AMAE, H-2694, no: 187, 9 Kasım 1875 (Viyana Büyükelçisi El Conde de Torrepalma'dan Dışişleri Bakanlığına).

Hükümeti'nin “devlet sırrı” olarak addettiği girişimin uygulanmasının oldukça zor olduğunu belirtmektedir. İsyancı vilayetlerin sakinleştirilmesi için yetersiz kalmıştı ve Osmanlıların reformcularının yetersizliği göz önüne alındığında, büyük güçler, Hıristiyan toplumların taleplerini karşılayacak ve barışı sağlayacak olan reformları dikte etmek zorunda kalabilecekti. Nedmar'a göre, Osmanlı Hükümeti, Avrupa hükümetlerinin tavsiyelerine müteşekkir olmalı ve iç meselelerindeki girişimlerinde bütün haklı taleplere duyarlı kalmalıydı⁵⁵. Andrassy Notası, Osmanlı Hükümeti'ne 31 Ocak 1876 tarihinde teslim edilmiştir. Ancak bu rapordan anlaşıldığına göre, notanın hazırlanmasına önyak olan kuzeyli üç devletin yanı sıra İngiltere de Andrassy'nin fikirlerinden haberdardı ve bunları onaylıyordu. Bu sırada Osmanlı Sultan'ı da yayınladığı irade ve fermanlarla isyanı sakinleştirmeye ve asilerin şikâyetlerini ortadan kaldırmaya çalışıyordu.

Conte, Osmanlı Sultan'ının Reform Fermanı'ndan (kaynaklarda Adalet Fermanı olarak geçiyor) haberdar olan büyük güçlerin, bu reformları yeterli ve Kont Andrassy'nin projesiyle uyumlu bulduklarını, ancak Osmanlı Hükümeti'nin bu reformların yakın zamanda yürürlüğe konulması konusunda resmi garantiler sunmadığı sürece verimli olmayacağını veya isyanı bastıramayacağını düşündüklerini belirtmektedir. Conte, üç büyük gücün, birkaç gün önce diğer hükümetlerle iletişim kurarak, projeyi desteklemeleri durumunda, Sultan'ın reformları uygulamasını sağlamak için güçlerini birleştirmeleri gerektiğini kendilerine bildirdiklerini de aktarmaktadır. Ona göre, Fransa yakın zamanda projeyi destekleyecek gibi görünüyordu ve İngiltere de kısa süre içerisinde bu projede hemfikir olacaktı. İtalya geleneksel olarak İngiltere'yi izleyecekti. Ancak üç Batı hükümetinin destekleri sınırlı olacaktı ve bu nedenle de önemli kazanımlarının olması şüpheliydi⁵⁶. Zira, Fransa, Almanya ve İtalya, Viyana Memorandumu'nu açıkça onaylarken, İngiltere, projenin uygulanma yöntemi konusunda çekincelerini ortaya koymuştu. Rusya ise projenin doğurabileceği sonuçlara olan güvensizliğini bildirmişti⁵⁷. Rapordan anlaşıldığına göre, Andrassy'nin reform projesi, Osmanlı Devleti dışında bütün büyük Avrupa devletleriyle paylaşılmış ve onların da desteği sağlanmaya çalışılmıştı. Osmanlı Hükümeti'nin reformlar yapması konusunda bütün büyük Avrupa devletleri hemfikirdi. Bununla birlikte, İngiltere ve Rusya, bu reformların sorunu çözeceğine inanmıyorlardı.

⁵⁵ AMAE, H-2694, no: 10, 11 Aralık 1875 (St. Petersburg Büyükelçisi Nedmar'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

⁵⁶ AMAE, H-2694, no: 5, 4 Ocak 1876 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).

⁵⁷ AMAE, H-2694, no: 16, 8 Şubat 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

Andrassy'nin projesinin Osmanlı Devleti'ne teslim edilmesinin ardından, İspanya'nın İstanbul elçisi Conte'nin yokluğunda maslahatgüzar olarak görev yapan A. Ruada, 8 Şubat 1876 tarihinde kaleme aldığı raporunda, reform projesinin önceki gün Osmanlı Hükümeti tarafından prensipte kabul edildiğini, ancak Hariciye Nazırı Raşid Paşa'nın, kuzeyin üç ülkesinin büyükelçileri ile bir görüşme yaparak, kendilerine şunları söylediğini aktarmıştır:

“İsyancı vilayetlerde barışın sağlanması konusunda garantör devletlerin temsilcileriyle hemfikir olan Sultan'ın Hükümeti, Avusturya Hükümeti tarafından teklif edilen ve prensipte kabul edilen reformlar için yaptırımlar teklif edecektir. Ancak arzulanan barışın daha hızlı gelmesi için öncelikle Kuzey devletleri tarafından önerilen güvencelerin yazılı olarak alınması gerekmektedir.”

Ruada'ya göre, Raşid Paşa, içerisinde bulunduğu durumu kabul ederek ve notayı kabul etmekten kaçınarak, ülkesinin onuruna uygun bir şekilde, Sultan'ın yeni reformları başlatacağına dair güvence vermişti; ancak belirtilen etkileri yaratmazsa, sorumluluğu teklifte bulunanlara yükleyecekti. Ayrıca, eğer öngörülemez yeni karışıklıklar mevcut durumu tamamen değiştirmezse, bu reformlar sayesinde, Osmanlı Devleti hâlihazırdaki bütünlüğünü koruyacaktı⁵⁸. Artık Osmanlı Hükümeti Andrassy Notası'ndan haberdardı ve teklif edilen reformların başarısız olması durumunda sorumluluğu üzerinden atmak istiyordu. Ancak nota hükümete şifahi olarak bildirilmişti ve herhangi bir belge bulunmamaktaydı. Bu nedenle de bu reform projesinin kendisine yazılı olarak bildirilmesini istemişti.

Osmanlı Hükümeti'nin büyük devletlerden talep ettiği yazılı beyanın gönderilmesinin ardından, Sultan Abdülaziz, Kont Andrassy'nin notasındaki önerileri kabul ettiğini bildiren bir irade yayınlamıştır⁵⁹. İspanya'nın İstanbul maslahatgüzarı A. Ruada, 14 Ocak 1876 tarihli raporunda, bu iradenin aynı gün içerisinde yayınlandığını ifade etmektedir. Kaynaklarda ise Osmanlı Hükümeti'nin Andrassy Notası'nı 12 Şubat tarihinde kabul ettiği belirtilmektedir.

Osmanlı Sultan'ının uygulamayı kabul ettiği, Andrassy'nin reform projesinin içerdiği beş nokta şunlardı:

⁵⁸ AMAE, H-2694, no: 16, 8 Şubat 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

⁵⁹ AMAE, H-2694, no: 19, 14 Şubat 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

1. Tam bir dini özgürlük sağlanması,
2. Vergi kiralamasının kaldırılması,
3. Bosna ve Hersek'in vergilerinin yine aynı vilayetin çıkarına kullanılmasını garanti eden ve 12 Aralık fermanına uygun bir şekilde memurların denetimi altında olacak bir kanun çıkarılması,
4. Büyük devletler tarafından teklif edilen ve 2 Ekim 1875 tarihli irade ve 12 Aralık 1875 tarihli fermanla ilan edilen reformların yürütülmesini denetlemek için eşit sayıda Müslüman ve Hıristiyan'dan oluşan özel bir komisyon kurulması,
5. Son olarak, kırsal toplulukların tarımsal durumunun iyileştirilmesi.

Ruada, Osmanlı Hükümeti'nin reform yoluna girmesi ve ciddi olarak kabul ettiği hususları uygulaması durumunda bile hükümetin sözlerine şüpheyle bakan ve hatta hiç güvenmeyen asilerin hemen silah bırakmasına ihtimal verilmediğini ifade ederek, şu soruları sormuştur: İsyancı vilayetler tarafından gereksiz bir direniş olasılığına karşı Avusturya'nın manevi taahhüdü çerçevesinde tavır ne olacaktı? İsyanı sona erdirmek için kendi yetkisiyle de olsa silahlı müdahale önerildiğinde Osmanlı Hükümeti'nin tavrı ne olacaktı? Bu konuda kehanette bulunmanın zor olduğunu belirten Ruada, Sultan'ın hükümetinin, sonuçta isyanı bastırmaya muktedir olmadığını deklare edeceğini ve büyük devletlerin, özellikle de Avusturya'nın, sözlerine tutarlı davranarak isyanı güç kullanarak bastıracağını düşünmekteydi⁶⁰. Sultan Abdülaziz, Andrassy Notası'nı kabul ederek büyük bir yükümlülük altına girmiş olsa da bu yükümlülüğü bir nebze de olsa notayı teklif eden devletlere yüklemişti. Bu nedenle, isyanın Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırılmaması durumunda izlenecek olan yöntemler de belirsizliğini korumaktaydı. Bununla birlikte, Sultan'ın iradesinin ardından, asilerin direnişinde zayıflamalar da baş göstermiştir.

Bu durum, Ruada'nın 28 Şubat 1876 tarihli raporunda da vurgulanmaktaydı. Ruada, Sultan'ın Kont Andrassy'nin teklif ettiği reformları kabul ettiği günden beri, Hersek isyanının fark edilir bir şekilde tükenme eğiliminde olduğunu ve pek çok yerli asinin meşru yetkililere teslim olarak, kendilerine bahşedilen aftan faydalandıklarını aktarmaktadır. Ancak yine de Sırplar ve Karadağlılar ile oldukça önemli miktarda asiden oluşan bir çekirdek mevcuttu ve bunlar silah bırakma

⁶⁰ AMAE, H-2694, no: 19, 14 Şubat 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

fikrine karşı inatla direniyorlardı. Osmanlı hükümetinin sözlerine güvenmiyorlar; Hersek'i "Türk Boyunduruğu"ndan kurtarmak ve orada kendi ülkelerindeki gibi "muhtariyet" yönetimi kurmak için savaşıyorlardı.

Ruada'ya göre, Türkiye'ye vergi veren üç ülkenin (Hersek, Sırbistan ve Karadağ) beklentisi ve eğilimi de bu yöndeydi. Ayrıca prensliklerin de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki endişeli sınır devletlerinden yardım aramaları garip değildi. Osmanlı Devleti'nin ne kendisine vergi veren devletlerden korkusu vardı, ne de asiler topraklarının doğu kısımlarına herhangi bir tehdit oluşturuyordu. Üç İmparator'un, Avrupa barışının korunması konusunda samimi olmadıklarını belirten Ruada, Avusturya'nın Bosna ve Hersek'te en ufak bir girişiminin, Moskova askerlerinin, Rus İmparatorluğu'na bağlanmak isteyen Ermenistan'ı işgal etmeye yönlendireceğini düşünmekteydi.

Bu süreçte, Avusturya Hükümeti, sınır yetkililerine daha katı emirler göndererek asilerin yardım almasının önlenmesini emretmişti. Avusturya İmparatoru Francisco-Jose, büyük popülerliğe sahip olan Dalmaçya valisi Rodich'i Viyana'ya çağırarak, "neye mal olursa olsun asilerin boyun eğmesi için bütün kaynaklarını ve etkisini kullanmasını" istemişti. Sırbistan Prensi Milan da iki yıl önce Sultan'la küçük Sovornik'in sahipliği konusunda anlaşmazlık yaşamasına rağmen, Hersek isyanında, bağlı olduğu devlete karşı büyük bir sadakat sergilemişti. Bölgede herhangi bir tür askeri müstahkem kurulmayacağına ilişkin söz veren Milan, bu tarz tatsızlıkların ve karışıklıkların tekrarlanmasını istemediğini ortaya koymuştu.

Ruada, raporunda, Osmanlı tarafındaki gelişmelere de yer vermiştir. Ona göre, Osmanlı Hükümeti, reformları resmi olarak başlatmak istiyordu. Bu amaçla, Viyana'daki eski büyükelçi Haydar Efendi ile yüksek rütbeli memurlardan Slav kökenli Hıristiyan Wassa Efendi, yakın zamanda isyanın sonlandırılması amacıyla Andrassy tekliflerini yürürlüğe koymak için oluşturulan komisyonların başkanlığına getirilmişlerdi. Bu ikiliye, verilen sözlerin tutulması ve reformların uygulanması için gerekli tedbirleri almaları için geniş yetkiler de verilmişti⁶¹. Ruada, aktardığı hususlar çerçevesinde, isyanın kısa süre içerisinde bastırılacağını öngörmekteydi.

Ruada'nın bir sonraki raporu, askeri gelişmeler konusundaydı. 13 Mart 1876 tarihli raporda, ayın 10'unda, asilerin aniden ortaya çıkan büyük birliklerinin,

⁶¹ AMAE, H-2694, No: 25, 28 Şubat 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

Maradovitza yakınlarında Osmanlı kuvvetlerini zor durumda bıraktıklarına ilişkin bir söylenti yayıldığı, ancak o sıralarda basında ve resmi kaynaklarda, Hersek'teki asilerin yakında silah bırakacaklarına, isyanın sona ereceğine ve Doğu'da ciddi olayların yaşanması korkusunun tamamen ortadan kalktığına ilişkin haberlerin yayıldığı aktarılmaktaydı. Osmanlı Hükümeti, Hersekliilerin sözde zaferi ile ilgili söylentiyi hemen resmi olarak yalanlamıştı. Buna karşılık isyanın liderleri artık bağımsızlık ve "Müslümanların Boyunduruğu"ndan sonsuza kadar kurtulmak için savaştıklarını deklare ederek, maskelerini çıkarmış ve gerçek amaçlarını ortaya koymuşlardı. Ruada, birkaç gün içerisinde neredeyse bütün asilerin affa başvurucaıklarının düşünüldüğü sırada, yeniden saldırgan asi birliklerin ortaya çıkmasının büyük endişeye yol açtığını, bu beklenmeyen inatçılığın, Avusturya hükümetinin isyanı her açıdan boğma taahhüdünü yerine getirmesiyle sonuçlanabileceğini ifade etmiştir⁶². Yaşanan gelişmeler, Osmanlı Hükümeti'ni olduğu kadar Avusturya Hükümeti'ni de zor duruma sokmaya devam etmekteydi. Nitekim Osmanlı kuvvetleri isyanı bastıramazsa, Avusturya, bölgeye askerî müdahalede bulunmak zorunda kalabilecekti.

Osmanlı Hükümeti, yaşanan son gelişmelerin ardından, ihtiyat birliklerini silahlaltına alarak bu birlikleri deniz yolu ile bölgeye gönderiyordu. Ahmed Muhtar Paşa da büyük bir orduyla, isyanın karargâhı olan ve halen binlerce asinin bulunduğu Piva'ya hareket etmişti. Bu sırada, büyük devletlerin kendilerine olan sempatisi nedeniyle asiler, azimle savaşa devam etmek ve güç kullanarak emelleri olan muhtariyet yönetimine ulaşmak istiyorlardı. Ruada'ya göre, sınır topluluklarının Osmanlı Hükümeti'ne sadakatlerini sürdürmeleri ve mutlak tarafsızlıklarını korumaları durumunda, Osmanlı kuvvetleri, isyanı bastırmak için yeterli kuvvete sahipti.

O'na göre, Rusya'nın Doğu'daki emellerinden vazgeçmeksizin olayları geri planda takip ettiği sırada, Avusturya'nın bu zor ve şüpheli sorunun çözümü konusunda, doğrudan bir adım atmış olmasından dolayı dertli olduğuna şüphe yoktu. Ruada, bu konuyla ilgili olarak, Viyana'dan kendisine ulaşan ve Osmanlı siyasi çevrelerinde dalgalanma yaratan yazının bir paragrafını aktarmaktadır:

"Rusya Doğu'da ne istiyor? İstanbul yolunu kapatan Avusturya'ya zarar vermek. General İgnatıyev ne yaptı? Mahmud Paşa ve Kont Zichy'yi yakın arkadaşları olarak seçti ve onları birbirleriyle aldatmaya çalıştı. Bazıları

⁶² AMAE, H-2694, No: 30, 13 Mart 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

[Rusya'nın] başaramadığını düşünebilir, ancak Avusturya'nın Hersek'i yatıştırma sözü vermesi ve şimdiden kendilerine bir milyondan fazlaya mal olan mültecilerin masraflarını üstlendiği göz önüne alındığında bence başarılı oldu.”

General İgnatiyev'in, Andrassy Notası'ndaki reformların sonuçlarına inancının olmadığını düşünen Ruada, asilerin boyun eğmesinin Rus planlarının bir parçası olmadığını ve Rusya'nın büyük nüfuz sahibi olduğu bölgeyi Avusturya Hükümeti'ne bırakmaya razı olmayacağını vurgulamaktadır. Ona göre, Osmanlı Hükümeti, barışın sağlanması için bir fedakârlık olarak Zoubezi dağlarını vermeyi kabul edebilirdi, ancak Avusturya, Ragusa ile Cataro ağzlarının doğrudan iletişimini sağlayacak bu bölgeyi ne kendisi isterdi, ne de Rusya ile dostluğu nedeniyle gelecekte bazı zıtlıklar yaşanması muhtemel Karadağ'a verilmesini kabul ederdi⁶³. Ruada, bu raporunda, Avusturya Hükümeti'nin Hersek isyanının bastırılması konusunda oynadığı öncü rolün Rusya'ya verdiği rahatsızlıkları ortaya koymaktadır. Ayrıca, Osmanlı Hükümeti'nin samimi bir şekilde reform projesini hayata geçirmeye çalıştığı sıralarda, gerek asiler ve gerekse Rusya'nın farklı planları olduğu da rapordan anlaşılmaktadır.

Ruada'nın 4 Nisan 1876 tarihli raporuna göre, Avrupa gazeteleri, Avusturya'nın enerjik tutumunun bir sonucu olarak Hersek İsyanı'nın yakın zamanda sona ereceğine ilişkin telgraf ve yazışmalar yayımlıyordu. Yazışmalarda, Dalmaçya Valisi Rodich'in barış heyetinin asilerle ve Karadağ Prensi ile sık sık müzakereler yaptığı ve 15 günlük ateşkes döneminde, Ahmed Muhtar Paşa'nın asilerle değil Rodich'le bir araya geleceği ifade ediliyordu. Rodich, isyanın liderleriyle görüşerek, kendilerine hükümetin ilan ettiği aftan faydalanarak silah bırakmanın gerekliliğini vurgulamıştı. Ancak ne komşu devletlerin genel barışın korunması politikasını desteklemeleri ne de Babıâli'nin reform projesini onaylamasının oluşturduğu yeni durum, sonsuza kadar “Müslüman boyunduruğu”ndan çıkacakları umuduyla hareket eden asilerin inadını kırmaya yetmemişti.

Rodich'le görüşen asilerin liderlerinin çoğu, komşu Hıristiyan toplumların yardım etmeyeceklerine inanmayarak dağlara geri dönmüştü. Bu süreçte, Bosna'da asilerden oluşan 6.000 kişilik bir ordu aniden ortaya çıkarak, Banyaluka ve Bekhe bölgesinde, Osmanlı ordularıyla ciddi çatışmalar yapmış ve Avusturya

⁶³ AMAE, H-2694, No: 34, 21 Mart 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

toprakları içerisinde, Karadağlılar ve Sırplarla birleşerek ilerlemeye başlamıştı. Ruada'ya göre, isyanın gelişimi, artık isyanın önemini hiç anlayamayan Osmanlı Hükümeti'nin lehine değildi. Osmanlı Hükümeti, isyanın başlangıcından beri asilerin kendiliğinden boyun eğmesini beklerken, her tür kaynağını faydasız bir şekilde tüketmişti. Ruada, henüz bir boyun eğmenin söz konusu olmadığını, politik zorlukların günden güne arttığını ve iflas etmiş bir hazineyle boğulmuş durumda olan Osmanlı Hükümeti'nin gerçekleştirilmesi imkansız teklifleri uygulayabileceğine artık kimsenin inanmadığını vurgulamıştır⁶⁴.

General Rodich ile isyanın liderleri arasında, 6 Nisan'da Sutorina'da yapılan görüşmelerin ayrıntıları, Torrepalma'nın 10 Şubat 1876 tarihli raporunda aktarılmıştır. Buna göre, General, Babıâli tarafından teklif edilen reformlarla ilgili bilgi vermiş ve bu teklifi kabul etmelerini ve silah bırakmalarını istemişti. Bu görüşme tamamen başarısız olmamıştı ve sözü edilen liderler, Rodich'ten böyle önemli bir konu ile ilgili karar vermek için 12 saat süre istemişlerdi. Gerçekten, ayın 7'sinde, isyankâr liderler Rodich'e düşmanlıkları sona erdirmek için talep ettikleri şartları bildirmişler ve Osmanlı Hükümeti'nin talep ettikleri şartları kabul etmeleri halinde silah bırakabileceklerini bildirmişlerdi. Ancak Torrepalma, bu taleplerin oldukça abartılı ve büyük güçlerin barışı sağlamak için yaptıkları her şeyin aksine olmaları göz önüne alındığında, bu ön şartların sonuçlarının ne olacağını öngörmenin kolay olduğunu ifade etmektedir. Asi liderleri, Bosna ve Hersek gayrimenkullerinin üçte birini, savaş nedeniyle yıkılan kilise ve evlerin tamirini, tohum, sığır ve tarımsal aletler, ahırlar inşa edilmesini, Bosna ve Hersek düzenli birliklerinin Niksiç, Holaç, Tolsa, Mostar, Trebin ve Plevalye ile Rus ve Avusturya ajanlarının ikamet ettiği her yerden küçük birlikler halinde çekilmesini, anlaşmanın büyük güçlerin garantisine altında olmasını talep etmişlerdi. General Rodich, asi liderlere verdiği kesin cevapta, bu taleplerin büyük güçlerin tekliflerinden çok daha fazlasını içerdiğini ve karşılanmalarının mümkün olmayacağını bildirmiştir.

Torrepalma, o sıralarda barışın kısa vadede sağlanabileceğine dair büyük bir güvensizlik olduğunu, her geçen gün gerçekleşen farklı olaylar dikkate alındığında sorunun çözüme kavuşmasından şüphe duyulduğunu ve Doğu'daki durumun daha ciddi ve karmaşık hale gelmesinin garip olmayacağını da raporunda belirtmiştir⁶⁵. Avusturya Hükümeti, isyanı yatıştırmak konusunda elinden geleni

⁶⁴ AMAE, H-2694, no: 40 4 Nisan 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığ'ına).

⁶⁵ AMAE, H-2694, no: 62, 10 Nisan 1876 (Viyana Büyükelçisi El Conde de Torrepalma'dan Dışişleri Bakanlığ'ına).

yapıyordu. General Rodich aracılığıyla asilerle barış müzakereleri yapılmış ancak asilerin şımarık ve inatçı tutumları nedeniyle, bir barış ortamı sağlanamamıştır.

Ruada, sonraki iki raporunda, politik alanda yaşanan yeni gelişmeleri aktarmaktaydı. 18 Nisan 1876 tarihli raporunda, isyanla ilgili şahsi öngörülerinin gerçekleşmeye başladığını, Rus politikasının, açıkça Viyana Hükümeti'nin teklifleriyle çelişkili bir hal aldığını, Kont Andrassy'nin tekliflerine sadık bir çizgide ilerlediğini, ancak her geçen gün yeni ve daha büyük zorluklarla karşılaşıldığını belirtmektedir. Viyana ve St. Petersburg'daki öngörülü politikacıların, asilerle ilgili görüşlerinin artık daha sabit olduğunu vurgulayan Ruada, Rusya'nın asilere karşı gizli sempatisi ve Sırbistan'ın sürekli tehditleri karşısında, Sultan'ın hükümetinin, altı garantör devlete gerçek durumu göstermesine ve egemenlik hakları lehine onlardan yardım istemesinin çok muhtemel olduğunu ifade etmektedir⁶⁶. 19 Nisan tarihli raporda ise Rusya'nın gizli kıskırtmalarının ve Osmanlı Hükümeti'nin isyanı bastırmadaki başarısızlığının sonucu olarak, Avusturya'nın iyi memurlarının, tamamen başarısız olduğu bildirilmektedir. Telgraflarda Osmanlı ordusunun Karadağ'a ve Sırbistan'a ilerleme emri aldığına ilişkin bilgiler verildiğini öne süren Ruada, Rusya'nın, Osmanlı ordularının Karadağ ve Sırbistan'ı işgal etmelerine izin vermeyeceğini ve mevcut durumun, Sırbistan'ın ve belki de Karadağ'ın savaşa katılmasından korkan diğer büyük devletler için de oldukça zor olduğunu aktarmaktadır⁶⁷. Bu rapordan da anlaşıldığı üzere, Avusturya'nın barışçıl bir şekilde isyanı bastırma politikası artık tamamen başarısız olmuştu. Bu başarısızlıkta, hiç şüphesiz, Rusya'nın asilere karşı sempatisinin ve onları desteklemesinin etkisi büyüktü. Rusya artık barışçıl politikalarını bir kenara bırakmaya başlıyordu.

Yaşanan bu politik gelişmeler karşısında, Ahmet Muhtar Paşa'nın bölgedeki Osmanlı ordularının başına geçmesinin ardından, asilerle Osmanlı kuvvetleri arasındaki mücadele tekrar Osmanlı Devleti'nin lehine dönmüştür. Ruada'nın bir sonraki raporunda, Muhtar Paşa'nın askeri başarılarından bahsedilmektedir. Rapora göre, Muhtar Paşa, düşman hatlarını yararak, sonunda gıda maddeleri ve cephane konvoyuyla birlikte Niksiç'e ulaşmıştı. Bu haber, İstanbul'da oldukça iyi bir etki uyandırmıştı ve gerçekten manevi olarak da büyük öneme sahipti. İsyanlılar, oldukça stratejik öneme sahip bir noktadan çekilmek zorunda kalmıştı. General İgnatiyev, kendi ajanlarından konuyla ilgili bilgi alamadığı için Muhtar

⁶⁶ AMAE, H-2694, no: 41, 18 Nisan 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

⁶⁷ AMAE, H-2694, no: 43, 19 Nisan 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

Paşa'nın kazandığı zaferle şüphesiz bakıyordu. Buna karşılık Henry Elliot ve Kont Zichy, bölgedeki ajanlarından bu haberi onaylar nitelikte bilgiler almışlardı. Neticede, durum Muhtar Paşa'nın görevlendirilmesinden sonra gözle görülür bir şekilde daha iyi hale gelmişti. Muhtar Paşa, zaferinin ardından gönderdiği telgrafta, *önceki gün hayatta kalma mücadelesinde büyük bir zafer kazandığını ve Allah'ın da yardımıyla isyanı sonlandıracağını* ifade ediyordu. Bu zafer pek çok beklentiyi de beraberinde getirmişti. Ancak Ruada'ya göre, sorunun çözümü için Osmanlı süngülerinin gücünden daha faydalı olacak olan şey Berlin konferanslarıydı ve sonuçlar da hiç şüphesiz farklı olacaktı⁶⁸.

Bu rapor, Ruada'nın son raporu oldu ve İstanbul elçisi Augusto Conte yeniden görevine başladı. Conte, görevine döndükten sonra, hükümetine 26 Haziran'da Muhtar Paşa'nın zaferiyle ilgili bir rapor gönderdi. Buna göre, Niksiç'in ikmal hakkındaki haberler, resmi kaynaklar tarafından onaylanmıştı. Muhtar Paşa, Niksiç'e ulaşarak, oraya 3.800 yük gıda maddesi ve cephane götürmüş ve gidiş ve dönüşünde asileri görmeksizin Duga boğazından geçmişti. Bu sonuç, asilerin ateşkesi kabul ettiğinin kanıtı olarak görülüyordu. Ancak Osmanlı generali asilere güvenmiyor ve yaşanan mağlubiyetlerin ardından asilerin moralinin bozulduğunu ve onların asilerin bazı Türk köylerindeki karakollara saldırılarını durdurduğunu düşünüyordu. Conte'ye göre, Hersek'teki Osmanlı kuvvetlerinin maddi ve manevi üstünlük kurması oldukça önemliydi ve bu üstünlük, asilerin silah bırakmalarıyla sonuçlanacak bir avantaj olarak görünüyordu⁶⁹.

Muhtar Paşa'nın zaferinin ardından Torrepalma, kaleme aldığı raporda, Osmanlı Devleti'nin Viyana elçisi Arifi Paşa'nın kendisine, isyankâr Dalmaçya ve Hersek vilayetleri sorununun sonunda çözüme kavuştuğunu ve kısa bir süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin arzu edilen barış ortamına kavuşacağını söylediğini bildirmekteydi. Hersek Hıristiyanlarının isyanının kısa bir süre içerisinde sona ereceğinin açık olduğunu belirten Torrepalma, bu isyankâr vilayetlerde barışın sağlanması için büyük çaba sarf eden Paris Antlaşması'nın imzacılarına özellikle de Avusturya Hükümeti'ne karşı büyük bir güvensizliğin olduğunu ifade etmektedir. Torrepalma'ya göre, asilerin silahlı mücadeleye devam ettikleri, aynı şekilde Türklerin büyük kuvvetlerle karşılık verdikleri ve hepsinden öte ekonomik olarak isyankâr vilayetlere yardım edilmesi için toplam fonların yetersizliği devam ettiği

⁶⁸ AMAE, H-2694, no: 46, 2 Mayıs 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

⁶⁹ AMAE, H-2694, no: 83, 26 Haziran 1876 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).

sürece, bu sorunda hiçbir şeye karar verilemezdi⁷⁰. Son raporlardan anlaşılacağı üzere, durum artık Osmanlı Devleti'nin lehine işlemeye başlamıştı. Ancak bununla birlikte, Muhtar Paşa'nın Hersek'te kazandığı zaferler, başka bir sorunu da beraberinde getirdi: Sırbistan ve Karadağ Sorunu.

d. Sırbistan ve Karadağ'da Yaşanan Gelişmeler

Hersek İsyanı'nın başlangıcından itibaren, büyük Avrupa devletleri ve özellikle Rusya ve Avusturya, isyanın barışçıl yollarla bir an önce bastırılmasını sağlamak ve bu isyanın "Avrupa Barışı"na tehdit etmesini engellemek doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu çerçevede, Slav halk tarafından çıkarılan isyana, aynı ırktan olmaları nedeniyle açık destek vereceklerini düşündükleri Sırbistan ve Karadağ prensliklerine de uyarılar yapılarak asilere destek olmaktan ve Osmanlı Devleti'ne düşmanlık beslemekten imtina etmelerini sağlamışlardı. Her ne kadar isyana el altından destek verseler de iki prenslik de büyük devletlerin tepkilerinden çekinerek, asileri alenen desteklememişlerdir. Ancak isyanın uzun süredir bastırılmaması ve Osmanlı Hükümeti'nin başarısızlıkları, bu iki prensliğin kamuoyunda isyana katılma eğilimini artırmış ve Sırbistan Prensi Milan ve Karadağ Prensi Nikola da bu eğilimin içerisine çekilmeye başlanmıştır.

Sırbistan'da yaşanan gelişmelerle ilgili ilk rapor, Ruada'nın hazırladığı 3 Mart 1876 tarihli rapordur. Raporda, Sırbistan'da karışıklıklar olduğunu ve bu karışıklıkların Osmanlı Devleti açısından bazı sorunlar ortaya çıkarılmasından çekindiğini belirten Ruada, bu tür haberlerin kaynağının Avusturya'nın Belgrat'taki diplomatik temsilcisi olduğunu ifade etmiştir. Rapora göre, bu haberin, Prens Milan'ın ülke yönetiminden çekilerek cumhuriyet ilan etmesini sağlamak için olayları abartan spekülâtorler tarafından çıkarıldığına ilişkin söylentiler de vardı. Ancak açık olan şey, Osmanlı Hükümeti'nin yeni Sırp Hükümeti'nin bitmek üzere olan Hersek İsyanı'nı yeniden alevlendirmesinden çekiniyor olmasıydı.

Raporun devamında, Sırbistan'da yaşanan karışıklıklara ilişkin bilgiler aktarılmaktadır. Buna göre, Sırbistan'da yetkililer, Krajevatz'daki belediye seçimlerini bahane ederek saldırgan fikirlerini uygulamaya geçirmek isteyen birkaç hayalperesti engellemişti. Bu sırada, hengâme, bağrıışma ve hatta çatışmalar yaşanmış; ancak polis düzeni sağlamayı başarmıştı. Ruada, isyanın neredeyse sona erdiği bir anda, Sırbistan tarafından Andrassy'nin diplomatik eserini ve Osmanlı Hükümeti'nin fedakârlıklarını ortadan kaldırmak için yeni sorunların ortaya çıkabileceğini

⁷⁰ AMAE, H-2694, no: 59, 26 Mayıs 1876 (Viyana Büyükelçisi El Conde de Torrepalma'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

duymanın üzücü olduğunu ifade etmekteydi⁷¹. Sırbistan'da yaşanan bu gerilim, daha sonraki olayların da habercisiydi.

Ruada, konuyla ilgili 4 Nisan 1876'daki raporunda, alenen ve gizli olarak büyük ölçüde silahlanan Sırbistan'dan gelen haberlerin yatıştırıcı olmadığını, Sırp komisyonların Karadağ'a, Karadağlıların da Belgrat'a gönderilerek konferanslar, müzakereler ve teklifler yapıldığını ve böylece Sırp halkının tedirgin edildiğini bildirmektedir. Yaşanan gelişmeler üzerine, Rus ve Avusturyalı temsilciler, Prens Milan'a, Osmanlı Devleti ile savaşmaları durumunda tamamen yalnızlaşacaklarını ve çılgınlıklarının sonuçlarını ödemek zorunda kalacaklarını resmî olarak bildirmişlerdi. Bu bildiri, Prens Milan ve hükümetini oldukça etkilemiş ve Sırp hükümeti, muhtemel bir savaşı finanse etmek üzere Avrupa'dan kredi aramaya başlamıştı. Kredi bulunamayınca da milli kaynaklardan 12 milyon Frank temin edilmişti. Milan bu süreçte, Karadağ Prensi Nikola'nın da gizli niyetlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ancak Nikola, St. Petersburg hükümetine derinden bağlıydı ve daimî arzularını, barışçıl bir hedefe ulaştırmak için kendisine daha önceden vermiş olduğu bütün sözleri inkar etmiştir⁷². Anlaşıldığı üzere, Sırbistan Prensi Milan, bir taraftan Osmanlı Devleti ile muhtemel bir savaşın hazırlığını yaparken, diğer taraftan da Karadağ Prensi Nikola'yı kendisine katılmaya ikna etmeye çalışıyordu. Osmanlı Devleti'ni bu tehditten Rusya'nın Nikola'yı dizginlemesi kurtarıyordu.

Muhtar Paşa'nın yukarıda bahsedilen zaferinin ardından, hayal kırıklığına uğrayan Slavlar, Sırbistan'ın tavrı konusunda türlü söylentiler oluşturmaya başlamışlardı. Conte, 26 Ağustos 1876 tarihli raporunda, Sırbistan'ın alenen silahlanmaya başlaması üzerine, Osmanlı Hükümeti'nin, Prens Milan'dan açıklamalar talep ettiğini ancak tatmin edici bir cevap alabileceklerini sanmadığını dile getirmekteydi. Yeni Sultan'ı tebrik etmek için Sırbistan'dan önemli bir kişinin gelişinde yaşanan gecikme de dikkat çekiciydi. Prens Milan, Slav Karbonarizmiyle mücadele ediyor ve dinî ve politik fanatizmi destekliyordu. Conte'ye göre Prens'in durumu ya iyiye gidecek ya da prens tahtundan veya canından olacaktı. Raporda, prensliğin ordusunun oluşturulduğu ve Rus General M. Grigoriyeviç Çernayev tarafından organize edildiği aktarılmaktaydı. Ancak bu ordu, bir Osmanlı ordusunun gücüne karşı koyamazdı.

Ağustos ayı içerisinde, İstanbul'da ve Avrupa'da bazı gazetelerin Sırların

⁷¹ AMAE, H-2694, No: 27, 3 Mart 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

⁷² AMAE, H-2694, no: 40 4 Nisan 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

Türklere saldırdığını ve bazılarının da Türklerin Sırbistan'ı işgal ettiğini iddia eden haberler yayımlandığını ifade eden Conte, bu gibi haberlerin temel kaynağının, her zamanki gibi Rus büyükelçiliği olduğunu iddia etmiştir. Conte, bu iddiasının tahminden ibaret olmadığını şu sözlerle kanıtlamaktadır:

Önceki gün, evimden çıktım ve *The Times* muhabiri Gallenga ile karşılaştım. Bana yeni bir şey bilip bilmediğimi sorduysa da kendisine olumsuz yanıt verdim. Bana, Sırların sınırı geçmelerinin görmezden gelinmesine olan şaşkınlığını belirtti. Kendisine haberle ilgili şüphelerimi aktardım ve bu haberi kimden aldığımı sordum. Gizleme ihtiyacı hissetmeksizin, “General İgnatiyev’den” diye cevap verdi.

Bu deneyimden hareketle, tedirgin edici bütün söylentileri İstanbul’daki Rus büyükelçiliği, konsolosları ve onların vilayetlerdeki temsilcilerinin çıkardığını ileri süren Conte, General İgnatiyev’in, Türkiye ve Türklerden nefretinde asalaklık durumuna ulaşarak, Türkiye’nin pozisyonunu kaybetmeye başladığını söylediğini belirtmektedir. Ona göre, bu ve benzeri durumlar İgnatiyev’e karşı nefreti ve Elliot’a karşı coşkuyu büyütüyordu. Şu anda camileri ziyaret eden, “Müslümanları Selamün Aleyküm diyerek selamlayan İngiliz gezginlerinin” de etkisiyle Türkler, yavaş yavaş Büyük Britanya’nın tutumunu desteklemeye başlamıştı. İngilizler, hükümetleri, büyükelçileri, vatandaşları aracılığıyla her seferinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğüne veya bağımsızlığına saldırılmasına izin vermeyeceklerine dair mutlak kararlarını vurguluyorlardı. Conte’ye göre, İngiltere’nin bu açık tavrı, Türkiye’nin bütünlüğüne saldırı olursa, barışı korumak için, müttefikleriyle veya yalnız olarak savaşımaya karar verdiğini gösteriyordu⁷³. Gerek Sırbistan’da yaşanan gelişmeler ve gerekse Rus Hükümeti’nin ve onun İstanbul’daki elçisi General İgnatiyev’in olumsuz tavırları, hem Osmanlı Hükümeti’ni hem de Osmanlı kamuoyunu İngilizlerin lehine çevirmeye ve hükümetin üzerindeki Rusya etkisini ortadan kaldırmaya başlamıştı. Osmanlı Hükümeti’nin eğilimlerinde yaşanan bu değişiklik, Rusya’nın da Osmanlı Devleti’ne, Hersek’te yaşanan isyana ve Sırbistan ve Karadağ’daki ayaklanma hazırlıklarına ilişkin politikasını değiştirmesiyle sonuçlanacak yeni bir süreci de beraberinde getirmiştir.

Hersek’teki isyan ile ilgili son İspanya elçilik raporu, yine İstanbul elçisi Conte tarafından kaleme alınmıştır. 30 Haziran 1876 tarihli raporda, Sırbistan’ın durumunun, İstanbul’daki elçiliklerin en büyük meşguliyeti olmaya devam ettiği ve Os-

⁷³ AMAE, H-2694, no: 83, 26 Haziran 1876 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte’den Dışişleri Bakanlığı’na).

manlı kuvvetlerinin her türlü ihtimale karşı hazırlık yaptığı aktarılmıştır. General İgnatiyev ve Kont Zichy, Osmanlı Hükümeti'ni ileri harekâttan vazgeçerek Niş'teki ordularını, Bulgaristan'daki karargâhlara çekmesi yönünde uyarılmıştı. Conte, o sıralarda aksi bir hareketin gözlemlendiğini ve Osmanlı askerlerinin yeniden Niş- Yeni Pazar hattında yoğunlaştığını belirtmiştir. Saray Bosna'yı da içerisine alan bu hattın halatı Tuna'ydı. Hersek ve diğer yerlerden İşkodra'ya gelenler hariç, Osmanlı Devleti'nin toplam asker sayısı 55.000 olarak belirtiliyordu. Aynı zamanda, Tuna'daki Osmanlı filosuna da harekete geçme emri verilmişti.

Conte, meslektaşlarının konuyla ilgili fikirlerini duymak için neredeyse hepsini ziyaret ettiğini ifade etmektedir. Conte, Kuzey'in üç büyük devletinin büyükelçiliklerinde Sırbistan'ın düşmanca hareketlere başlamasından korkulduğunu, ancak aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında savaş çıkması durumunda, bütün devletlerin buna müdahale edilebileceğini düşündüklerini aktarmaktadır. Conte'ye göre bu düşünce oldukça şaşırtıcıydı; çünkü Andrassy Notası'ndan beri gerçekleşen olaylarda kimse herhangi bir müdahale düşünmüyordu.

Conte'nin izlenimlerine göre, Fransa'da da aynı hayırsever ve beklentili tavır devam ediyordu. Fransız büyükelçi Bourgoing, barışçıl ve samimi karakteri doğrultusunda, hükümetinin tavrını tam olarak yansıtmak için en doğru kişiydi. İtalyan elçi ise Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında bir savaşın yakın olduğunu düşünmekte ve bundan endişe duymaktaydı. İngiltere elçisiyle uzun süre görüştüğünü belirten Conte'ye göre İngiltere, zengin olduğu, çok para harcamak ve ticaretinin sekteye uğramasını istemediği için hiçbir şekilde savaş arzu etmiyordu. İngiltere'nin fetih hırsı da yoktu ve elindeki topraklar kendisine yeterliydi. Conte, İngiliz elçinin sözlerini ise şu şekilde aktarmaktaydı:

“İngiltere, Memorandum sorusunda diğerlerinden ayrılırsa, bunun nedeni Hıristiyan Slavları koruma bahanesiyle, her tür çatışmaya neden olabilecek istenmeyen bir yola girilmesi olacaktır. Eğer Hıristiyanların durumunun düzeltilmesi isteniyorsa, bu kadar kişi bunun için çalışıyoruz. Şu an yapılması gereken şey, Türkiye'nin imparatorlukta bütün vatandaşlarının durumunu olumlu olarak değiştirecek reformları yapmasını sağlamak. Ancak eğer başka bir şey isteniyorsa, bu ülkenin bütünlüğüne saldırmak isteniyorsa, İngiltere açıkça savaş açar ve bir kez başladı mı bir daha vazgeçmez.

Korkulduğu gibi Sırbistan'ın düşmanlığa başlayacağını sanmıyorum. Slav hareketine itildiği açık ve Tanrı bilir hangi beklentiler ve üst hazırlayıcıların verdiği hangi sözlerle. Ancak bu, şu an vakitsiz bir şekilde genel barışı rahatsız etmeye izin vermez. Ayrıca bu tür bir hareketi ne ortaya çıkarabi-

lir? Şansımıza, [Sırbistan] şu an vergi veren küçük ve neredeyse bağımsız bir devlet değil mi? En azından Bosnalılar ve Hersekliğin iddia ettiği gibi şikâyetleri var mı? Sizi temin ederim ki Sırbistan düşmanca hareket ederse, Türkiye'nin ona gerekli dersi vermesi beni mutlu eder. Hiç şüphesiz bunu yapar, çünkü her şeyden öte Sırbistan'ın ordusu milislerden oluşuyor ve sadece 25.000 askeri iyi eğitilmiş.

Umarım diğer büyük devletler de izlenen yolun tehlikelerle dolu olduğu konusunda İngiltere'ye hak verir. Fransa ve Almanya tarafsızdır. İtalya, şu anda kötü ellere düştü. Viscont Venesta elçiliğine devam ederse, ondan korkmamız gerekir; ancak Depretis ve adamları, Fransa ve Avusturya'ya karşı hareket ederek, politikasız bir şekilde Almanya'ya bağlı olan maceraperestler. Şu an en önemli şey, isyanın sona ermesi, her şey sona erdikten sonra Türk hükümetinin söz verdiği reformları uygulaması. Bu reformlar doğal olarak çok kapsamlı olmazlar ancak Türklerle Hıristiyanlar arasında eşitliği sağlarlar.”

Conte, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin son açıklamasında, Sırbistan tarafından bir saldırı olması durumunda, İngiltere'nin, hiçbir devletin Babıali ile kendisine vergi verenler arasına girmeye hakkı olmadığını düşündüğüne ilişkin açıklamalarıyla, elçinin açıklamalarını uyumlu bulduğunu belirtmektedir. Conte'ye göre, durumun bu şekilde devam etmesi durumunda, Osmanlı Hükümeti'nin sahip olduğu tüm imkânları seferber ederek savaşı asilerin tamamı teslim olana kadar ileri götürmekte özgür kalacağını düşünmekteydi⁷⁴. Conte, mevcut koşullar ve özellikle de İngiltere'nin tavrı göz önüne alındığında, Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne karşı bir harekete girişmesinin mümkün olmadığını düşünüyordu. Ancak bu öngörüsünde yanıldığını anlaması uzun sürmedi. Sırbistan Prensi Milan, bütün olasılıkları göze alarak 30 Haziran 1876 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Prens Milan'ın bu hareketi, Karadağ Prensi Nikola'yı da harekete geçirmiş ve Karadağ da iki gün sonra 2 Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir⁷⁵. Böylece, Hersek isyanı, topyekûn bir Balkan buhranına dönüşmüştür.

Sonuç

Hersek'e bağlı Nevesin kazasında patlak veren isyan, Osmanlı Hükümeti'nin nasihatlerle yatıştırmaya çalışarak vakit kaybetmesi nedeniyle Bosna ve Hersek'in neredeyse tamamına yayılmıştır. İsyân, yayılmaya başladığı andan itibaren, önce

⁷⁴ AMAE, H-2694, no: 86, 30 Haziran 1876 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).

⁷⁵ Stavrianos, *a.g.e.*, 402.

Avusturya ve Rusya'nın ve ardından da Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın müdahaleleriyle uluslararası bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Hükümeti, bir taraftan isyanı bastırmaya çalışırken, diğer taraftan da altı büyük Avrupa devletini memnun edecek reformlar yapmakla uğraşmak zorunda kalmıştır.

İspanya'nın İstanbul, Viyana, St. Petersburg ve Berlin büyükelçileri, isyanın ortaya çıkışından itibaren, hazırladıkları raporlarla yaşanan gelişmeleri hükümetlerine aktarmışlardır. Raporlar incelendiğinde, yaşanan gelişmelerin aktarımı sırasında, tarafsız bir bakış açısı olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim İspanya, 1782 antlaşmasının imzalanmasından günümüze kadar, Osmanlı Devleti'nin ve ardından da Türkiye Cumhuriyeti'nin aleyhine hiçbir organizasyona veya ittifaka katılmayarak hem antlaşmanın hükümlerine uymuş hem de dostluğa yakışır şekilde hareket etmiştir. Sözü edilen antlaşmanın imzalanmasının ardından, Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu savaşlarda ise hemen tarafsızlığını ilan etmiştir.

İspanya Hükümeti'ne gönderilen ilk rapor, isyanın başlangıç tarihiyle ilgili kaynaklarda geçen 24 Temmuz 1875 tarihinin doğruluğunu sorgular niteliktedir. Raporun tarihinin 20 Temmuz 1875 olması ve raporda isyanın yayılmaya başladığından bahsedilmesi, isyanın çok daha erken bir tarihte çıktığını kanıtlar niteliktedir. İsyanın başlangıcını daha erken bir tarihte gösteren en önemli kaynak, İ. Hami Danişmend'in İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi adlı eseridir. Bu eserde, isyanın 13 Nisan 1875 tarihinde patlak verdiği ifade edilmektedir. İspanya'nın İstanbul elçisi Conte'nin raporu göz önüne alındığında, isyanın bu tarihte başlamış olması muhtemeldir.

Tarih çelişkilerindeki diğer bir husus, Osmanlı Hükümeti'nin Andrassy notasını kabul tarihiyle ilgilidir. İspanya elçilik raporlarında 14 Ocak olarak verilen bu tarih, kaynaklarda ise 12 Ocak olarak geçmektedir. İspanya elçisinin raporunu notanın kabulünden iki gün sonra hazırladığı ve bu nedenle tarih olarak 14 Ocak'ı bildirdiği düşünülebilir. Ancak raporda geçen *bugün* ibaresi elçinin raporunu notanın kabul edildiği gün yani 14 Ocak'ta yazmış olduğunu ortaya koymaktadır.

İspanya'nın dört ülkedeki elçilerinin raporları, tarafsız bir devletin temsilcileri tarafından hazırlanmış olmaları açısından, buldukları ülkelerde isyana karşı tutumlarının ortaya konulması açısından oldukça önemlidir. Bu raporlardan, isyanın uluslararası bir hal almasının ardından, ilgili devletlerin politikalarının açık ve gizli eğilimlerini görmek mümkündür. Aynı zamanda, isyanın gidişatına göre, altı büyük Avrupa devletinin isyanla ilgili politikalarındaki değişimleri de gözlemlemek mümkündür.

Elçilik raporları incelendiğinde, isyanın gelişimi ile ilgili olarak Türk kaynaklarında geçen bütün hususlara ilişkin bilgiler ve yorumlar ihtiva ettiği görülmektedir. Elçilerin yorumları, genel politik eğilimlerin yanı sıra ülkelerin gizli emellerini ortaya koymasından da oldukça orijinal ve önemlidir. Elçilerin yorumlarında ve öngörülerinde pek yanılmadığı da isyanın gelişim süreci içerisinde tespit edilebilir. Aslında elçilerin ve özelde de İstanbul elçisi Conte'un öngörülerinde yanıldığı tek husus, Sırbistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi üzerinedir. Elçi, Sırbistan'ın buna cesaret edemeyeceğini düşünmüş olsa da, Sırp Prensi Milan, her sonucu göze alarak Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.

Makalede işlenen raporlarda, isyanın hazırlayıcısı olan faktörler de işlenmektedir. İsyanın nedenlerinin sadece yerel huzursuzluklardan değil, bunun çok ötesinde Slav dernekleri ve Panslavist örgütlerin ve Avusturya ve Rusya devletleriyle Sırbistan ve Karadağ prensliklerinin kışkırtmalarından ileri geldiği anlaşılmıştır. Yine bu teşvik ve kışkırtmaların isyan boyunca devam ettiği ve özellikle Rusya ve Avusturya devletlerinin ikiyüzlü bir politika izlediği de bu raporlarda görülmektedir.

İspanya elçileri, isyanla ilgili hazırladıkları 32 raporda, isyanın iç ve dış dinamiklerini, gelişimini, taraflar arasında yaşanan çatışmaları, diplomatik alandaki mücadeleleri, Osmanlı Hükümeti'nin fikir ve tavrını, büyük Avrupa devletlerinin müdahalelerinin yarattığı etkileri, isyan eden bölgelerdeki huzursuzlukların giderilmesi için atılan adımları ve yapılması planlanan reformları bütünsel çerçevede görmek mümkündür. Elçilerin büyük devletlerin gizli emellerine ilişkin yorumlarının doğruluğu, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinin ardından yaşanan gelişmelerde anlaşılmaktadır.

Hersek İsyanı, bir yıl içerisinde büyük bir Balkan Buhranı'na ve ardından da 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na sebep olmuştur. Büyük devletlerin, Osmanlı Devleti ile ilgili politikaları bu isyanla birlikte değişmeye başlamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikası izleyen ve gerekirse bu uğurda her türlü mücadele ve savaşı göze alabileceğini resmi kanallardan ilan eden İngiltere Hükümeti bile, kamuoyunun baskısı ve Osmanlı Hükümeti'nin kendisine bağlı bir vilayetinde çıkan isyanı bastıramaması sonucunda görüşüğünün ortaya çıkması nedeniyle, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne dayanan politikasını terk etmiş ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak için Osmanlı pastasından pay alma politikası izlemeye başlamıştır. Nitekim, Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının başlarında, Osmanlı Devleti'nin güvenebileceği tek dostu kalmamıştı.

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri**

- Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (AMAE), H-2694, no: 10, 11 Aralık 1875 (St. Petersburg Büyükelçisi Nedmar'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 103, 3 Ağustos 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 108, 29 Temmuz 1875 (St. Petersburg Büyükelçisi El Marques de Nedmar'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 109, 10 Ağustos 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 116, 17 Ağustos 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 117, 24 Ağustos 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 120, 31 Ağustos 1920 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 121, 2 Eylül 1875 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 130, 28 Ağustos 1875 (St. Petersburg Büyükelçisi Nedmar'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 133, 15 Ağustos 1875 (Viyana Büyükelçisi El Conde de Torrepalma'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 142, 26 Ağustos 1875 (Viyana Büyükelçisi El Conde de Torrepalma'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 146, 15 Aralık 1875 (St. Petersburg Büyükelçisi Nedmar'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 16, 8 Şubat 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 187, 9 Kasım 1875 (Viyana Büyükelçisi El Conde de Torrepalma'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 19, 14 Şubat 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).

- AMAE, H-2694, no: 231, 23 Ağustos 1875 (Berlin Büyükelçisi Francisco Merry y Colom'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 232, 25 Ağustos 1875 (Berlin Büyükelçisi Francisco Merry y Colom'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 234, 31 Ağustos 1875 (Berlin Büyükelçisi Francisco Merry y Colom'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 25, 28 Şubat 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, No: 27, 3 Mart 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, No: 30, 13 Mart 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, No: 34, 21 Mart 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 40 4 Nisan 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 41, 18 Nisan 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 43, 19 Nisan 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 46, 2 Mayıs 1876 (İstanbul Maslahatgüzarı A. Ruada'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 5, 4 Ocak 1876 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 59, 26 Mayıs 1876 (Viyana Büyükelçisi El Conde de Torrepalma'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 62, 10 Nisan 1876 (Viyana Büyükelçisi El Conde de Torrepalma'dan Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 83, 26 Haziran 1876 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).
- AMAE, H-2694, no: 86, 30 Haziran 1876 (İstanbul Büyükelçisi Augusto Conte'den Dışişleri Bakanlığı'na).

Kitap ve Makaleler

- Akgündüz, Murat, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna- Hersek”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 18, İzmir, 2003, s. 111-130.
- Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi (Osmanlı Devleti'nin Tahlili, Tenkidli Siyaseti)*, c. 4, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994.
- Ankan, Muzaffer, “XIV- XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış”, *Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 23, sayı: 3-4, Ankara, 1968, s. 239-256.
- Aydın, Mithat, *Balkanlar'da İsyân ve Osmanlı- İngiliz Rekabeti- Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- _____, “Bosna-Hersek Ayaklanması (1875)'nda Panslavizmin Etkisi ve Sırbistan ve Karadağ'ın Rolü”, *Belleten*, c.LXIX, sa.256, Ankara, Aralık 2005, s. 1-21.
- _____, “Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı: 15, Ankara, 2004, s. 139-163.
- _____, “Sir Henry G. Elliot'un İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877) Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, c. 18, sayı. 18, Ankara, 2015, s. 21-49.
- Baltalı, Kemal, “1875-1878 Balkan Buhranı”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, sayı. 68-69, Ankara, 1982, s. 44-68.
- Bosna-Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın no: 7, Ankara, 1992.
- Cevdet Paşa, *Tezakir*, haz. Cavid Baysun, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991
- Çabuk, Vahid, *Kuruluşundan Cumhuriyete Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 9, Emre Yayınları, İstanbul, 1999.
- Çakmak, Zafer, “1875 Hersek İsyanı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı. 8, Elazığ, 2003, s. 241-254.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.
- Elliot, Sir Henry, *Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences*, Ed. Gertrude Elliot, E. P. Dutton & Company, New York, 1922.
- Gölen, Zafer, “Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek”, *Balkanlar El Kitabı*, c. 1, ed. Bilgehan A. Gökdağ ve Osman Karatay, 2. Baskı, Ankara, 2013, s. 365-378.

- _____, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 1 (18. ve 19. Yüzyıllar)*, 4. Baskı, Trc: İhsan Durdu vd., İstanbul, 2015.
- Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 5, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, c. 7, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1977.
- Köse, Osman, “Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)”, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, c. 1, sayı: 2 (Güz 2006), s. 237-272.
- Olaş, Zerrin, *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Azmi Özcan, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yabancı Tarih Bilim Dalı, Sakarya, 2007.
- Özkan, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- _____, *Srbistan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1830-1878)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.
- Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- Stavrianos, L. S., *The Balkans Since 1453*, Hurst & Company, London, 2001.
- Süer, H. Hikmet, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.
- Turan, Tufan, *Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2013.